

ÉDES ANYANYELVÜNK

II. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

1980. ÁPRILIS - JÚNIUS

ÁRA: 8 FORINT

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete

A tartalomból

Sokszínű nyelv,
hatásos stílus

Így írunk mi!

Szörnyűségek

Ki volt
az ángyom üke?

A „tökláda”
és ami
mögötte van

Miért is nehéz?

Vigyázat!
Nem kérdő mondat!

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.

A szerkesztő bizottság
elnöke:

Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:

Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepes Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:

Benczdy József

Szerkesztő:

Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.

Szerkesztőség:

Budapest, József körút 26.
1085

Telefon: 333-191

Kiadja:

a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:

Siklósi Norbert igazgató

Megjelenik negyed-
évenként

Egy szám ára: 8 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető a hírlap-
kézbesítő postahivata-
loknál és a Posta Köz-
ponti Hírlapirodánál
(postacím: Budapest, V.,
József nádor tér 1.
1900) közvetlenül vagy
postautalványon, vala-
mint átutalással a KHI
215-961 62 pénzforgalmi
jelzőszámra. Előfizetési
díj: félévre 16 Ft, egy
évre 32 Ft. Külföldiek
részére előfizethető a
„Kultúra” Könyv és
Hírlap Kúkereskedelmi
Vállalatnál, H-1389
Budapest, postafiók 149.

INDEX: 25 224
HU ISSN 0139-0457

Nevezzünk?

Humoros hetilapunk „Tü-
csök és bogár” rovatában
tollhegyre került a Vas Né-
pe egyik cikkének a címe:
*A gabonáknak mintegy fele
takarult be.*

Bevallom, én ezt a mon-
datot inkább érdekesnek,
elgondolkodtatónak tartom,
mint nevelésnek. Lássuk
csak!

A szerkesztő (vagy rovat-
vezető) kifigurázva így foly-
tatta az idézett mondatot:
„A másik felére is rákiáltot-
tak, hogy *takarodj*, de
nem *takarult* az istennek
sem.”

Igen ám, de a *takarul* nem
az 'iszkol, kotródik' jelenté-
sű *takarodik* igének -ul kép-
zős származéka, hanem a
(be) *takarít* igéé, (még pon-
tosabban a *takar-é*), amely
pedig azt jelenti: terményt,
gabonát behord. Emléke-
zünk csak Arany János
Sejtelem című versére (ha-
lála előtt néhány hónappal
írta, 65 éves korában):

Életem hatvanhatodik
[évébe,
Köt engemet a jó Isten
[kévébe,
Betakarít régi rakott
[csűrbe,
Vet helyemre más
[gabonát cserébe.

Arany hát aligha vette
volna bele az idézett mon-
datot a maga „Tücsök és
bogár” című gyűjteményébe.
Mert ha a *javit, mozdít, épít*,
borít mellett van *javul, moz-
dul, épül, borul*, stb., akkor
a (be) *takarít* mellett is le-
het *takarul* visszaható for-
ma. Pláne a tájnyelvben.

Tudjuk — persze —, hogy
az -ul, -ül visszaható képző-
vel új igét manapság igen
ritkán képezünk (s jelenté-
sükben azok legtöbbje sem
visszaható, hanem cselekvő
ige), de azért előfordul, elő-
fordulhat egy-egy új alkalmi
képzés. Ki érezné kivetni
valónak például az *uszul*
igét József Attilánál: „hon-
nan *uszulnak* ránk új or-
das eszmék”? Azonnal sejt-

jük, tudjuk, hogy a ránk
usztított eszmék *usznak*,
noha az utóbbi szót talán
sohasem használtuk.

A Vas Népe cikkíróját az
is befolyásolta, befolyásolhat-
ta, hogy ismerte a gabona-
hordás, a takarodás helyi
megnevezését, a *takarulás*-t
is. A *takarul* ugyan cselek-
vést fejez ki, (az *takarul*,
aki a gabonát behordja), de
elképzelhető visszaható je-
lentésben is: *betakarul* a ga-
bona. Ismerjük például (a
régii hétfalusi csángó nyelv-
ből) a *kitakarul* = kitisztul
szót. Aztán: igen nagy terü-
leten ismeretes az *épül* is
ugyancsak kétféle haszná-
latban, jelentésben. A ház
épül — mondjuk az egész
magyar nyelvterületen, de a
tájnyelvben a gazda is *épül*,
azaz: házat épít, építkezik.
Legyünk hát megértőbbek
a magyar nyelv kevésbé is-
mert jelenségeivel szemben:
marad még „tücsök és bo-
gár”, fölös számban.

Lőrincze Lajos

Tartalom:

Lőrincze Lajos: Nevezzünk?	— — — — —	B/II
Szathmári István: Sokszínű nyelv, hatásos stílus	— — — — —	1
Kemény Gábor: Így írunk mi!	— — — — —	2
Rácz Endre: Mindent megvalósíthatunk?	— — — — —	2
Grétsy László: Szörnyszülöttek	— — — — —	3
Kovalovszky Miklós: Ki volt az ángyom üke?	— — — — —	4
Somogyi Béla: Zsebpénz és zsákbamacska	— — — — —	5
Büky László: Színek az éjszakában	— — — — —	5
Bencze Lóránt: A „tökláda” és ami mögötte van	— — — — —	6
Hoffmann Ottó: Az anyanyelvi szakkörökről	— — — — —	6
Pásztor Emil: Egy József Attila-i verssor értelmezése	— — — — —	7
Kosztolányi Dezső: Ábécé a nyelvről és a lélekről	— — — — —	8
Ladó János: Gáz van a Légszesz utcában	— — — — —	8
Ladó János: Mi legyen a windsurf magyarul?	— — — — —	9
Wacha Imre: Miért is nehéz?	— — — — —	9
Simon Zóárd: Mondjuk azt, hogy „Mehiko”?	— — — — —	10
Sámbokréthy Péter: Hogyan halljuk?	— — — — —	10
Pontozó	— — — — —	11
Déry Tibor vallomása (keresztretjtvény)	— — — — —	12
Éber szemmel, füllel	— — — — —	12
Keszler Borbála: Több, mint hasonlítás	— — — — —	13
Novotny Júlia: Vigyázat! Nem kérdő mondat!	— — — — —	14
Szende Aladár: Magyar Szinonimaszótár	— — — — —	14
Szepes Gyula: Szende Tamás: A szó válsága	— — — — —	15
B. Lőrinczy Éva: Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből	— — — — —	15
T. N. G.: Hivatalos felszólítás	— — — — —	15
Postaláda	— — — — —	16
Rónai Béla: Oda kell figyelni	— — — — —	B III.
B. Sebestyén Ilona: Gubanc	— — — — —	B III

Sokszínű nyelv, hatásos stílus

Minden nyelv — köztük a miénk is — a legsokoldalúbb, a legcsodálatosabb hangszer. Több évezredes fejlődésének eredményeként képes kifejezni mindannyiunk gondolatait, érzéseit: örömet, bánatát, töprengését csakúgy, mint a költők rejtettebb, gyakran csupán sejtető, de annál többet mondó gondolatait; a legelvonatabb filozófiai következtetéseket és a természet tudós szigorú egyértelműséget követelő, bonyolult felfedezéseit; és tud ünnepélyes, komoly vagy éppen csevegő, tréfás, sőt groteszk lenni... József Attila írja költői eszközökkel a hágyatékában fennmaradt egyik töredékben: „A magyar szóból finom műszer lett, zajtalan sebességű gép, mellyel a mérnöki elme könnyedén alakíthatja fogalmait. De a lélek homályos vidékeit is lágyan kiemeli mélyeiből költőink ihlete. Nyelvünkkel megmintázhatjuk a kővágó motorok pergő zaját, az udvar sarkában gubbasztó, maroknyi szalmaszemét alig-alig zizzenő rebbenését. Egy szóval nyelvünk ősi és modern, erdei, mezei és városi ázsiai és európai.”

Felmerülhet bennünk a kérdés: hogyan lehetséges mindez, hogyan tud a nyelv, a mi nyelvünk olyan sokszínű lenni? Egy kissé leegyszerűsítve a dolgot ezt válaszolhatjuk: azért, mert a nyelv lényegében ugyanazt a cselekvést, tulajdonságot, dolgot stb. többféle, árnyalatokban eltérő szavakkal, kifejezésekkel képes megnevezni. Aki például 'megszégyenülten elmegy, eltávozik', arra a következőket mondhatjuk: *elsurrant, el-sittyent, ellépett, meglepett, elszelelt, meglógott, elinált, kámfort játszott, olajra lépett, elhúzta a csikot* stb. —, s ezzel sok mindent elárulunk arról is, akire vonatkozik kijelentésünk. De bizonyára nem „véletlenül” élt József Attila sem Éhség című versében az *eszik, étkezik, táplálkozik, fogyaszt* stb., illetőleg *fal, zabál, tömi a fejét* stb. sorból a közömbös *eszik* után éppen a nagyon jellemző erejű *fal* igével:

„A gép megállt. Elfáradt
[por kering
fölötte, mint az őszi köd
[meg pára,
s rászáll az emberek
[hajlott nyakára,
kik esznek most. Átizzadt
[szennyes ing
hül a vállukra. *Fal, fal*
[egyre mind...”

Igy tudta ugyanis érzékelteni a cséplőgép melletti kemény, szinte embertelen munkában megfáradtnak a viselkedését, lelkiállapotát, s közben mindezzel kapcsolatos saját állásfoglalását.

És mindehhez tegyük hozzá, ezek az úgynevezett rokon értelmű sorok állandóan változnak, újulnak: egyes elemek kihullnak vagy régiessé válnak, illetőleg — természetes vagy mesterséges úton — újak keletkeznek, nagyon sokszor magukon hordva a kor bélyegét. Az előbbiekre a *főispán*, a *méltóságos úr*, a *városháza* lehet példa, az utóbbiakra pedig az *effélék: kár a benzinért, megtalálták a közös hullámhosszot, zöld utat kap, illetőleg presszó, labor* ('laboratórium'), *kösz* ('köszönöm').

Bár a nyelv nyelvtani rendszere nem olyan nyitott, mint a szó — érthető okokból — lényegesen lassabban is változik, ennek ellenére a szóképzésben, az ige- és névragozás területén, a mondat szerkesztésben stb. szintén találkoznunk két- vagy többféle változattal, megoldással. Nyelvünkben például a cselekvés gyakoriságának a kifejezésére hét egyszerű és több mint harminc összetett képző található; ezért tudunk annyi finom árnyalatot érzékelteni a *szállong, szálldos, szálldogál, szállingózik* alakokkal. Vagy mennyi mindent „közölnek” az igei jelentésen kívül a következő igekötős formák: *megfagy, lefagy, befagy, kifagy, átfagy, felfagy, szétfagy*. További példák: *aludj és aludjál, mondta és mondotta, elmegy és el fog menni*; — az igemódok, továbbá a közlő és kérdő, valamint az állító és tagadó forma megváltoztatásával az udvariaskérésnek négy fokát éreztethetjük meg: „*Le-gyen* szíves megmondani,

hogy...!”, „*Lesz* szíves megmondani, hogy...?”, „*Lenne* szíves megmondani, hogy...?”, „*Nem lenne* szíves megmondani, hogy...?”

— Végül ismeretes, hogy a magyar szórend rugalmasságánál fogva mennyire alkalmas finom értelmi és érzelmi-hangulati árnyalatok kifejezésére, megéreztetésére: „1552-ben Drégely vára török kézre került”; „1552-ben került Drégely vára török kézre”; „Drégely vára került török kézre 1552-ben” stb.

De nincs másként — elsősorban szóbeli előadás esetén — a hangos beszéd területén sem. Az egyes hangok árnyalatilag eltérő kiejtése, a hangsúly, a hanglejtés, a beszédtempó, a szünetek stb. megváltoztatása szintén hathatós kifejező eszköz lehet számunkra. Az enyhén nyelvjárási hangképzés (pl. *embér*: a szokásosnál nyíltabb, pl. a Veszprém megyében ejtettéhez hasonló *e*, valamint zárt *é*; *jóul*: a tiszántúli kettőshangokhoz hasonló, enyhe diftongus stb.) kellemes hatást kelt, a teljesen nyelvjárási pedig az illető vidék hangulatát idézi (pl. Móra Ferenc Panni asszonyt így beszélgeti az „Utazás a földalatti Magyarországon” c. írásában: „Sok pénzt kóstálna ám az, *lelköm* igazgató úr!). Mondhatjuk például valakinek: „No, barátom, jöjjön csak közelebb!”, de így is: „No, barátom, ...”, amiben tréfa, lekicsinylés vagy éppen gúny nyilvánulhat meg. A fonetikusok modern műszereikkel száznál is több változatát észlelték a beleegyező válaszként adott *Jó* kiejtésének asszerint, hogy a beleegyezést milyen érzélem kíséri (öröm, közömbös magatartás, kénytelenség érzése stb.).

Még a tekintetben is lehetségesek változatok — és itt már a mondatokból felépülő szöveg megformálását érintjük —, hogy például élő szóval vagy levélben közöljük valakivel mondanivalónkat, illetőleg hogy a költő versben vagy novellában vagy éppen tanulmányban írja meg gondolatait, érzéseit.

És ezzel elérkeztünk a stílushoz. A stílus ugyanis — az egyik gyakorlati célú értelmezés szerint — a jelzett nyelvi

változatoknak, lehetőségeknek gondolataink, érzéseink kifejezésére, közlésére való felhasználását jelenti. Vagyis azt, hogy a beszéd tárgyától, közvetlen céljától és a beszédhelyzettől függően a rendelkezésünkre álló nyelvi eszközök (szavak és kifejezések, alak- és mondattani jelenségek, a hangos beszéd lehetőségei, a szövegbeli megoldások stb.) közül a legodailóbbakat kiválasztjuk, a szerkesztés szabályainak megfelelően elrendezük, és ezáltal mondanivalónknak megadhatjuk azt az értelmi-érzelmi-hangulati stb. többletet, amelyet elsősorban éppen a stílus biztosít-hat.

Mint láttuk, a nyelv gazdag a legkülönbözőbb változatokban, a stílus lehetőségei pedig szinte beláthatatlanok. Csak most már az a kérdés, ki-ki birtokában van-e a nyelvi és nyelvtani változatoknak, ismeri-e a stilisztikai lehetőségeket, a fogalmazás és szerkesztés szabályait s az esztétikai és egyéb normákat. Mostanában sokat hallunk arról, hogy az ifjúság nyelve szegényes, és hogy általában is agyonhasznált, éppen ezért erősen megkopott szavakkal, továbbá előregyártott nyelvi elemekkel, ún. közhelyekkel élünk, és gyakran nehézkesen, körmönfontan stb. fejezzük ki magunkat.

Hogyan lehet ezen segíteni? Röviden: az iskola tudatosítób, hatékonyabb oktató-nevelő munkájával; költők és írók állandó olvasásával; a szótárak (értelmező, írói-költői, szinonima- stb. szótárak), valamint a nyelvtani, stilisztikai, nyelvművelő és egyéb hasonló munkák tanulmányozásával és végül saját eredményeink tudatosítása tételével... Mert — bár túlmutat a stíluson, a mondanandó felé — valójában mindenkire érvényes az, amit Nagy László halála előtt nem sokkal a költőkre mondott: „... megnyugtató a bizonyosság: hiszek a szóban. Kötelességem figyelni a szóra. Bannom a szóval: odaadás és felelősség.”

Szathmári István

ÍGY ÍRUNK MI!

„Nem érdektelen a mikrokompozícióban a beszélt nyelv leképezésének illúzióját kialakító stilisztikai villódzás” — olvasom egy szakfolyóiratunkban, s magamban hozzáteszem: azért a mondat se kutya! (már ti. az, amelyikből mindez tudomásunkra jut).

Miről is van itt szó tulajdonképpen? A nyelvészeti tanulmány szerzője egy nemrég elhunyt, de már életében klasszikusnak számító prózaírónk főművének, egy regénynek a szóhasználatát jellemzi. Azt vizsgálja meg, miképpen keverednek és kapcsolódnak össze a szövegben a tudományos, műszaki, beszélt nyelvi, idegen stb. szók, kifejezések, hogyan jelenít meg az író megvalogatásukkal szereplőt és környezetet. Az idézett mondat előzményeként azt állapította meg, hogy némelyik szereplő megszólaltatásakor vulgáris elemek szüremlenek be a stílusba.

A kialakítandó jelző látán sajtóhibára, elírásra gyanakodhatnánk. Vagy nem is ilyen egyszerű ez? A tanulmányíró fejében ilyesmi járhatott: a stilisztikai villódzás, nak (a vulgáris és irodalmi nyelvi szók szembeállításának, összeszikkasztásának) az a funkciója, hogy a beszélt nyelviség illúzióját keltse. Nos, a tárgyas igéből képzett, -andó, -endő képzős, beálló történesű melléknévi igenév csakugyan utal a cselekvésnek szükséges vagy épp kötelező volta. Pl. a megírandó levél = levél, amelyet meg kell írni. Csakhogy — mint ebből a példából is kitűnik — e szükséges cselekvés mindig a jelzett szóra (itt: a levél-re) irányul. A kialakítandó villódzás eszerint valami olyasmit jelentene, hogy „olyan villódzás, amelyet ki kell alakítani” (?). Ennek bizony nem sok értelme van. Egyáltalán: lehet-e egy villódzást kialakítani? Nem érdemes azonban túl sokat töprengenünk ezen, hisz a tanulmányíró szerint amúgy sem a stilisztikai villódzás a kialakítandó, hanem „a beszélt nyelv leképezésének illúziója”. Meglehet, hogy az efféle régies-latinos mondat szerkesztés analógiája hatott itt: „Revizorokat küldtek ki a céghez, az ügyet kivizsgálándó.” A regényíró pedig élő nyelvi szókat vegyít a szövegbe „a beszélt nyelv leképezésének illúzióját kialakí-

tandó”. Bármivel magyarázzuk is e furcsa szókapcsolat létrejöttét, vitathatatlan, hogy az -andó képzős igenév itt zökkenőt okoz. A legegyszerűbben úgy segíthetnénk a bajon, hogy folyamatos melléknévi igenévre cseréljük ki: „a beszélt nyelv leképezésének illúzióját kialakító stilisztikai villódzás”. Ámde a kialakít, a közéleti zsargonnak ez a felkapott slágerszava (a létesítmény és a biztosítéjtestvére) egyáltalán nem illik ide. Főleg az irodalmias-esszéisztikus villódzás-sal „ütik egymást”. Egy ilyen változat lenne stílusosabb: „...a beszélt nyelv leképezésének illúzióját (esetleg: látszatát) keltő stilisztikai villódzás”.

Hát a leképezés? Azzal mi lesz? Az talán díszerre válik a szövegnek?! — így türelmetlenkedhet némelyik olvasóm. Kerítsünk hát sort erre is!

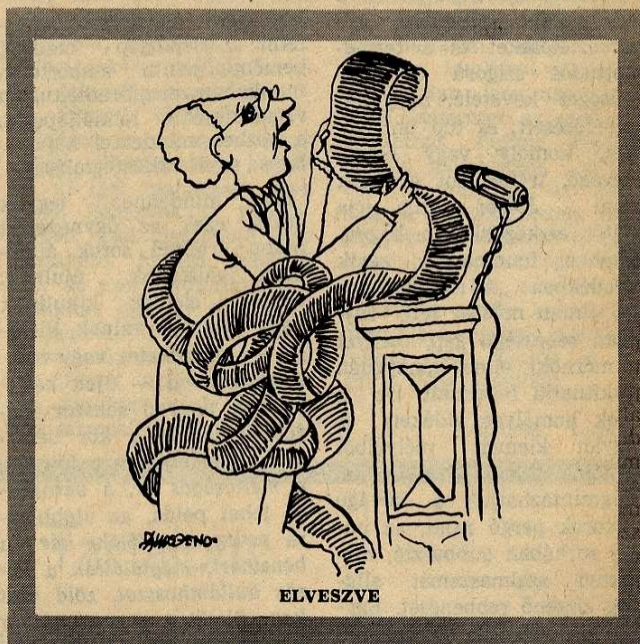
Leképez, leképezés szót a nagy értelmező szótár nem ismer. A tíz évvel későbbi, egykötetes Magyar Értelmező Kéziszótár már felveszi anyagába, és három — egyaránt szaknyelvi — jelentését tünteti fel: egy fizikait és két matematikait. A szövegünkbeli leképezés főnév talán még leginkább ezzel a jelentéssel hozható összefüggésbe: „Alakzat pontjainak síkra való rávetítése” (az ábrázoló geometriában). Látunk kell azonban, hogy ezt a természettudományi szakszót a tanulmány írója nem az eredeti értelmében, hanem csak metaforikusan, esszéisztikus könnyedséggel és könnyelműséggel használja. Nagyon is jellemző ez bizonyosfajta értekező stílusra. A tudományosságunk s az ezzel azonosított egzaktitásnak a látszatát az ilyen fogalmazásmód azzal próbálja megteremtteni, hogy szavakat vesz kölcsön a természettudományoktól, de elmosa a szakszók pontos jelentését, s csak úgy „nagyjából”, körülbelül, átvitt értelemben él velük. Itt ez a leképezés úgyszólván semmire se jó, csak az áltudományos ködöt növeli. Nyugodt lelkiismerettel kihúzhatjuk.

Végül még valamit a mikrokompozíció-ról! Egy kissé fontoskodó ez az idegen kifejezés, de az ilyesmi végül is ízlés dolga. Zavart viszont, hogy nemigen lehet eldönteni, mire is vonatkozik a határozó. „A mikrokompozícióban nem érdektelen...” vagy „Nem érdek-

telen, hogy a mikrokompozícióban...”? En ez utóbbi értelmezésre hajlok (jelzői értékű hátravetett határozó — előrevetve!) Azaz kb. ezt akarhatta mondani a szerző: „Nem érdektelen a beszélt nyelv látszatát keltő stilisztikai villódzás a mikrokompozícióban.” De ha nekem kellett volna erről írnom, így fogalmaztam volna: A

szövegbe vegyített bizalmasabb stílusjegyzetű szavak a beszélt nyelv látszatát keltik. Ellentétben vannak közvetlen környezetükkel (az írói közlésnek higgadtabb, választékosabb hangnemevel), s ez stílári „villódzást” vált ki, stílushatás forrása lehet.

Kemény Gábor

ELVESZVE

Mindent megvalósíthatunk?

Manapság sokan szinte mindent megvalósítanak. Legalábbis szóban. Mindehkelőtt a terveket és a feladatokat. Igaz, a terveket csakugyan meg lehet valósítani, de az sem árt, ha időnként teljesítjük őket. Már kevésbé helyes, ha a feladatokat megvalósítjuk; sokkal inkább az, ha megoldjuk.

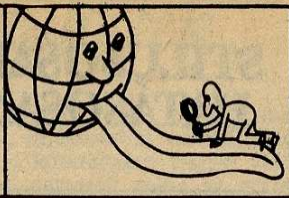
Szinte félelmetes ennek az új divatszónak az elburjánzása. A rádió népszerű szerkesztő-riportere nemrégiben azokról beszélt, „akik a lakást hitelből kénytelenek megvalósítani”, azaz akiknek hitel kell azért, hogy lakást szerezzenek, lakáshoz jussanak. A tv-híradó egyik tudósítója pedig egy nyulat, nyércet és rókát tenyésztő gazdaságról szólva, könnyed hangvételűnek szánt mondatába keverte bele ezt a kivrívóan bürokratikus kifeje-

zést: „Ravaszdiék szintén gazdasági célt valósítanak meg”. Legalább ironikus színezettel mondta volna! De erről szó sem volt.

A pálmát azonban egyelőre (?) — annak az ügyiratnak ítéltetjük, amelyben egy egyetemi hivatal azt tudakolja a külföldi kiküldetést kérő tanártól, hogy „az adott feltételek mellett (!) a kiutazást kívánja-e megvalósítani, vagy sem”. Pedig igazán „mondhatta volna szebben”: igényli-e a kiküldetést (a fogalmazás így egy kissé még hivataloskodó is volna); vállalja-e az utazást, hajja-e utazni (vagy talán ez túlságosan egyszerű?).

Kedves riporterek, újságírók, hivatalok, hatóságok! Íme egy valós nyelvhiellességi kérdés. Tessék figyelni és vigyázni!

Rác Endre

KI VOLT AZ ÁNGYOM ÜKE?

„Családi kör” című múlt-kori cikkünkben a közvetlen családtagokat vettük számba. Régebben azonban jól számon tartották a családot, nemzetség tágabb, távolabbi, vérségi kapcsolatait, az elődöket is. Később hiába segítette az írás az emlékezetet, az újabb nemzedékek szemlélete mind kisebb távra szűkülte.

A fölmenő ági vérségi kapcsolat fokozatainak megnevezésében a nagyszülőkön túl már bizonytalanság tapasztalható. Az ő szüleit általában *dédapá-nak* és *dédanyá-nak* mondjuk, de a múltban gyakori volt a *szépapa*, *szépanya* név is. A mai nyelvérzék szerint viszont ezek a dédszülőknek a szülei. A következő fokozatot az *ükapa* és az *ükanya* volna, de használatuk keveredik az előzőkével.

E bizonytalanság mellett nyelvtörténeti zavar is van az *ük* körül. E szó eredetileg csak nőági, női őst jelentett: *ükanya-t*, akit *dédük-nek* is mondtak. A párhuzamosság kedvéért aztán kiegészült az *ükapá-val*. A két összetétel elterjedésével pedig az *ük* alapszó elavult, s eredeti jelentése elhomályosult: általában távoli őst jelölt, férfit is. Ezért írta Ady: „Boldog Ad-üköm pirosabb legény volt”. A jelentésbővítő kiegészülést a nyelvészokás szentesítette, de az *ükapa* ma inkább csak bizonytalan fokú, igen távoli őst megnevezése; pl.: „Ilyet még az *ükapám* se látott!”

Régi szótáraink tanúsága szerint a múltban is erősen ingadozott e fokozatmegnevezések használata, jelentésük keveredett: a *déd*, *szép* és *ük*-előtag egyaránt jelölt másod-, harmad- és negyedfokú őst. Az egyértelműség érdekében a következő elnevezések használatát ajánljuk: (gyermek — szülők) — *nagyszülők* — *dédszülők* — *szépapa* és *szépanya* — *ükapa* és *ükanya*. A lemenő ágon pedig: *unoka* — *dédunoka* — *ük-*

unoka. Itt bőven elég e három lépcső: a legritkább ember éri meg leszármazottainak negyedik nemzedékét.

A fölmenő ági rokonságnevek közé tartozik egy kihalt szó is, a *jóbanya*. Előtagja a *jó* melléknév régies középfoka. A szó jelentése *nagyanya* (vö. *szépanya*). Amikor a *nagyanya-tól* kiszorított *jóbanya* elavult, a szokatlan alakú, elhomályosult szót a nyelvérzék így tagolta: *jó-banya*. A belőle kivált *banya* pedig rosszalló jelentéssel önállósult.

Az oldalági rokonságból főként a szülők testvére, a *nagybátya* vagy *nagybácsi* és a *nagynéne* vagy *nagynéni* kerül szóba. Vannak, akik a bizalmas *bácsikám*, *nénikém* helyett röviden így említik őket: a *bátyám*, a *néném*. A családi viszonyt nem ismerőben félreértést kelthet ez a szóhasználat, mert a beszélő testvéreire gondolhat. Hasonló eset, amikor unokatestvéreinkről, egyszerűsítve, mint *bátyánk-ról*, *öcsénk-ről*, *húgunk-ról* beszélünk. (A *néném* ilyenkor sem igen használatos.) Ezekkel az elnagyolt megnevezésekkel csak akkor éljünk, ha a másik fél is tudja, kiről van szó.

A házassággal létrejött rokonsági viszonyok kifejezésére is sok szavunk van. Némelyik azonban kiszorult a használatból. A régies-választékos *ara* ma legfőképpen a humor eszköze. A *mátka* pedig, amely nemcsak menyasszonyt, hanem vőlegényt is jelentett, már csak az irodalomból és a néprajzból ismeretes (*mátkatál*). Az *örömszülők* vagy *apa- és anyatársak* kölcsönös népies megszólítása: *nászuram*, röviden: *nászom* (néhány vidéken: *sógor*), illetőleg *nászasszony(om)*. A fiatalok egymás szüleihez az *após-t* és az *anyós-t* tisztelik, de a hagyományos családias *apám*, *anyám* vagy más becéző megszólítás helyett terjed a *néni-zés*, *bácsi-zás*. Ez talán a mai fiatalok önállóságát s a családi kapcsola-

tok másfajta értékelését tükrözi. Az *ipam*, *napam* meg egészen kikopott a használatból, legalábbis városban. Falun még él a megtisztelő *ipamuram*, *napamasszony*, de általában régiessé avultak, a *vőmuram-mal* és a *menyemasszony-nyal* együtt, bár a *vő* és a *meny* közhasználatú maradt.

A *vő* szóval ugyanaz az alakváltozás történt, mint amit a *nőm* — *nejem* esetében láttunk, bár itt nem alakulhatott ki kettős jelentés. Az eredeti *vőm*, *vőd*, *veje* stb. birtokos személyragozásból a 3. személy gyakorisága folytán itt is a *veje* lett a ragozás alapszáva, és a sor így alakult: *vejem*, *vejed*, *veje* stb. Ma már alighallunk apóstól ilyen dicséretet: „Derék fiú a *vőm*.” Majd mindegyik így mondja: a *vejem*. Bár e változást sem igen fordíthatjuk vissza, elvben mégsem helyeseljük: jelentésmegoszlás sem kárpótol itt azért, hogy a *vejem* növeli nyelvünk ehangúságát. Továbbra is a *vőm-et* ajánlom tehát.

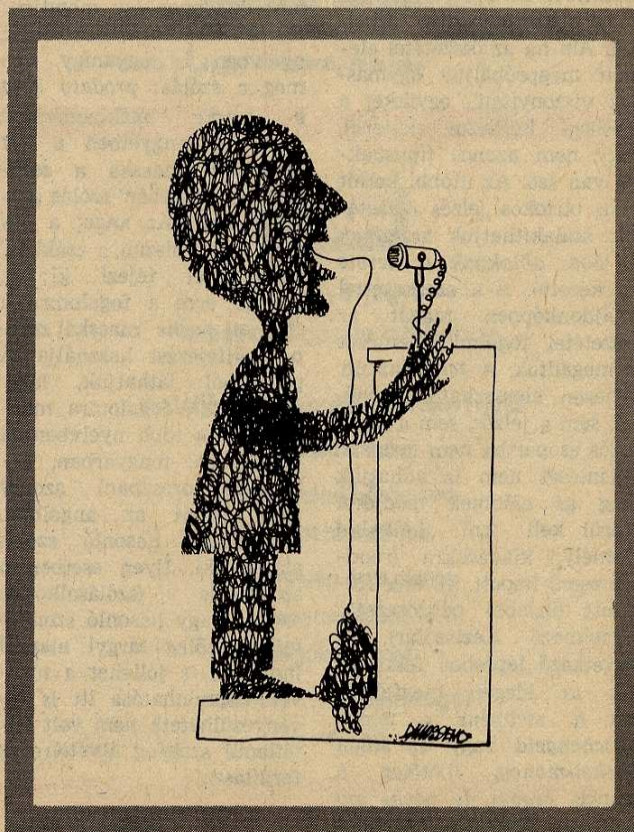
A házastárs testvére a *sógor* és a *sógornő*. E szavakkal azonban általában olyan távolabbi rokonokat is jelölünk, akiknek oldalági vagy házasság révén adódott rokonkapcsolatát nehéz volna pontosan kifejezni. De népies ízű, bizalmas-kedélyes megszólításként is használatos, akárcsak a *koma*,

amely gyermekünk keresztapjából jó barátok, pajtások bizalmas megnevezésévé és megszólításává általánosodott. Így fogadtuk be az *osztrák* és a *német sógor-t* is. A jelentéslazulás folyamatát legjobban a *magyar sógorság* kifejezés tükrözi.

A német gyökerű *sógor* helyett a régiségben és a népnyelvben éltek eredetibb megnevezések is: a *süv* és a *rér*. Ez utóbbi további árnyalást is ad az ősi megkülönböztetés nyomaként: nőági férfitöröket jelentett, bizonyos korbéli viszonyfátsal: a nővér férjét, tehát (idősebb) sógort, illetőleg az anya nővérének férjét, vagyis az anyai nagybácsit.

A *rér* női párjaként él még a népnyelvben az *ángy*; a köznyelvben inkább csak a tréfás tagadó-elutasító kifejezésben ismeri: *ángyod térdit!* Nem csoda, hogy használatában nagy a bizonytalanság, hiszen jelentése is eléggé tág: eredetileg a testvérbátya feleségét vagy a férj nővérét jelölte, a rendszerint idősebb sógornőt. A mai népi használat azonban általában idősebb közeli aszszonyrokra alkalmazza. Az *ángyom* vagy *ángyomasszony* talán éppen a rá nézve „hát-rányos” korviszonyítás miatt kopik ki a köztudatból.

Kovalovszky Miklós

Zsebpénz és zsákbamacska

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

Színek az éjszakában

(Füst Milán költői nyelvéről)

A magyar nyelv szókészletében is számottevő hányadot tesznek ki azok a szavak, illetőleg szókapcsolatok, amelyek az átadó nyelv elemeinek szó szerinti fordításával keletkeztek. Gyakran úgy is felvetődik a kérdés, hogyan ismerhető föl, melyik szó minősíthető tükörszónak, illetőleg tükörkifejezésnek. Különösképpen a szaknyelvi vagy csoportnyelvi szavak között találunk sok ilyent, de szép számmal ott találhatók köznyelvi szavaink sorában is. Egy részüknek könnyen és egyértelműen meg tudjuk állapítani a kilétét, főleg, ha a szóban forgó kifejezés elemzési, nyelvhelyességi vagy szemléleti problémát vet föl.

Az igen gyakran használt zsebpénz szavunkat különösebb gondolkodás nélkül az asztalláb, ablakkeret stb. típusú összetételekhez soroljuk. Ám ha az összetétel elemeit megpróbáljuk egymáshoz viszonyítani, egyikkel a másikra kérdezni, kiderül, hogy nem azonos típusúakról van szó. Az utóbbi kettőt mint birtokos jelzős összetételt átalakíthatjuk asztalnak a lába, ablaknak a kerete szerkezeté. S a szerkezettel tulajdonképpen magát az összetétel fogalmi jelentését is megadtuk. A zsebpénz ún. nehezen elemezhető összetétel, sem a jelzős, sem a határozós csoportba nem tartozik. Jelentését nem is adhatjuk meg az előbbieket módjára. Körül kell írni: „alkalmi személyi kiadásokra (rendszeresen) kapott, ill. erre fordított (kisebb) pénzösszeg” (Értelmező Kéziszlótár). A következő lépésben felkutatjuk az idegen megfelelőket. A zsebpénz a német *Taschengeld* vagy az angol *pocket-money*, illetőleg a francia *argent de poche* szó szerinti fordítása. Gondos

elemzés döntheti el, hogy melyiknek vagy melyeknek az átültetésével — ez is tükörszó (*Übersetzung*) — került át.

A késleltet, hátráltat szavaink helyett nemegyszer azt mondjuk, hogy *feltart* vagy *visszatart*. Különösen az utóbbit kifogásolja a helyes nyelvérték. A *feltart* és a *visszatart* idegenszerű, idegen szemléletű a magyarosabb *késleltet*-tel és *hátráltat*-tal szemben. Tükörszó mind a kettő, mert a német *aufhalten* 'eltart', illetőleg az orosz *zagyerzsivaty* 'visszatart' szó szerinti fordításai.

A zsákbamacska szavunk több szólásunkban is megtalálható: „Nem árul zsákbamacskát”; „Nem veszek zsákbamacskát”. A zsákbamacskát a német nyelvben hasonlóképpen így mondják: *Katze im Sack*; az orosz nyelvben is ugyanígy van meg a szólás: *prodaty kota v meske* 'zsákbamacskát árul'. A lengyelben a *kot w worku* 'macska a zsákban, tarisznában' szólás született meg. Az angol a *pig in a poke* 'disznó a zsákban' szerkezettel fejezi ki; a francia erre a fogalomra a *chat en poche* 'macskát zsebben' kifejezést használja. A példákban láthatjuk, hogy ugyanarra a fogalomra, mondanivalóra több nyelvben (a lengyelben, magyarban, németben, oroszban) azonos vagy (mint az angolban, franciában) hasonló szólás alakult ki. Ilyen esetben a szóalkotás (szólásalkotás) azonos vagy hasonló szemléleti, illetőleg tárgyi alapról indult el, s jöllehet a nyelvek kölcsönhatása itt is érvényesülhetett, nem volt feltétlenül szükség átvételre és fordításra.

Somogyi Béla

Füst Milán olvasói jól tudják: a költő világában a teljesség, a lét igaz megvalósulásának ideje mindig az éjszaka. A szellemek utcája című költeményében ez így fogalmazódott meg:

Boldog forráság volt
nékem ez a földi tűz.
Átjárt, hogy
megvacogtatott,
borzongtam tőle s
jeges éjszakát
Képzelttem hozzá...
S ma már éjszakám:
Egyetlen teljességem.

Ez az éjszaka nem elvont fogalom, sőt nemegyszer az élet cselekvő résztvevője. Érzékletes költői képekben látható az éj, az éjszaka és az éjféli. Így például megszemélyesítésekben: „az éjszaka / Ködköntösét *vagdossa* szabályával”, „ha tombol is az éjféli körül *nem alku*szol vele”. Sajátos Füst Milán-i metaforákat is idevehetünk: „az éjszaka *örvényei*”, „a csendes, sötét *apácára* bízd magad, / *Az éjszakára*”. S jelzős szerkezetekben szintén megtalálhatók: „Volna csupán akkora a [hold] mint egy forint a *zöld éjszakában*”, „bámulom az éjt, a *kékes éjszakát*”.

A zöld és kékes éjszaka paradoxona mellé sorolhatók azok a jelzős szerkezetek, amelyek valamiképpen az éjszakával kapcsolatosak: „Hiába hajbókoltok kinn az éjszakában a *kék holdtányér* előtt”, „Oh hagyd a sok talányt, / *Zöldfarkú csillagot*”, „S mint sarkcsillag, úgy villog és rezeg / A házacska *zöld éji mecse*”. A látszólagos képtelenségen alapuló jelzős szerkezetek nem az alkotói szabadság szélsőséges megnyilvánulásai. Másról van szó! Hiszen az is megfigyelhető Füst Milán költői nyelvén, hogy a szókincsében gyakori *fekete* szó meg éppen színes dolgok jelzője, néhány példa erre: „[az angyalok] repülnek át a napot és *fekete fénykör*reit”, „innen a

fekete fény, mely szívemből szüntelen árad”, „bévnán *fekete tüzeid* / Lassan fordulsz el a vidékről”. Az idézetek alapján is megfigyelhető: a költő nem arra törekszik, hogy az egyes jelenségek, dolgok tulajdonságainak valóságos leírását adja a kiemelt minőségjelzős szerkezetekkel, hanem arra, hogy olyannak írja le, olyannak jelenítse meg a dolgokat, amilyennek az ő költői világlátása szerint. Erre a célra való a paradoxonnak látszó jelzők, az idézett megszemélyesítések, metaforák. Így lehet *fekete* a fény(kör), a tűz.

Füst Milán tehát átvitt értelemben használja a *fekete* szót, amely a köznyelvben is lehet 'leverő, komor'; pusztulás gondolatát idéző jelentésű, ezért az ezzel létrehozott jelzős szerkezetek kevésbé mondanak ellent a szokásos nyelvi kifejezéseknek, mint a *zöld* vagy a *kék* szavakkal alkotott szerkezetek. De az utóbbiak értelmezésére is van fogódzó. Levél az ifjúságról című versében a saját hangjától mámoros és társztalan ifjúság példaképe „régis polgármesterünk, akár az álom *kék királya*, oly szelíd...” Az elérhetetlent, a boldogságot sejtető szimbolikusság lappang tehát a *kék* Füst Milán-i használatában. A *kék* effajta szimbóluma testesült meg a század elején Maurice Maeterlinck *kék madarában* (*L'Oiseau bleu*), amely akkor bizonyos divatot is teremtett. A *zöld* — többek között — a *remény* szimbolikus színeként ismeretes. Füst Milán költői nyelvén többféle módon használja fel. Az idézett példákban az éjszakával kapcsolatos *zöld* (és — láttuk — *kék*) szó átvitt, képes értelmre adja magának az éjszakának — mint a lét igaz megvalósulása idejének — titkon boldogsággal és reménnyel is átszőtt ábrázolását.

Büky László

Szörnyszülöttek

Sajnos, nem használhatok enyhébb szót. Azok a magyar (?) nyelvű reklámszövegek, tájékoztatók, használati és kezelési utasítások, amelyekett itt közszemlére teszek, valóban szörnyszülöttek. Pedig olyan egyszerű volna az orvoslás! Az önmagában véve dicséretes dolog, hogy újabban a külföldi illetőségű árucikkekhez magyar nyelvű kísérő szöveget, használati vagy kezelési utasítást is kap a vásárló. Bár mind többen ismernek egy vagy több idegen nyelvet is, mégis ez, vagyis a magyar nyelvű szöveg a tájékoztatásnak a legjobb, legbiztosabb módja. Az sem baj, sőt inkább elismerésre méltó gesztus, hogy a magyar nyelvű változatot maga a külföldi kereskedelmi partner készíti el számunkra. De a mi kereskedelmi átvéő szerveinknek ne legyen közöm-bös, hogy milyenek ezek a szövegek! Nemcsak az áru minőségét kell ellenőrizni, hanem a kísérő szöveget is! Túrhetetlen, hogy a különféle ruházati, háztartási, kozmetikai szerek, élvezeti cikkek magyar nyelvű kísérő szövege évek óta rombolja, rongálja nyelvérzékünket, különösen az effajta reklámcédulákat, kezelési utasításokat mindig is szívesen gyűjtögető gyerekekét. Ahhoz, hogy ennek egyszer s mindenkorra véget vessünk, nem kell semmi más, mint hogy a mi illetékes szerveink még az áru átvétele előtt nézessék át magyar anyanyelvű szakemberrel is ezeket az álmagyar szövegeket, s csak akkor adjanak nekik zöld utat, ha megütik az elfogadható mértéket. Ne gondolják, hogy ez köztöködés; ne tartsanak attól, hogy a külföldi cég megsértődik! Ne vegyenek át, ne hozzanak forgalomba olyan cikkeket, amelyek a hajat selymesre varázsolják, a kisgyermeket illatos-tisztára fürdetik, az inget kifehérlítik ugyan, nyelvünket azonban kerékbe törlik, beszennyezik!

Grétsy László

1. A NARTA SAMPON hajmosószerrel mosson meg a haját és vízzel jól mosson el.
2. A LIFE TEX BALSAM műanyagpalack tartalmát ömöljön a hajra és jól dörzsöljön be, de a fejbőrmasszírozás nélkül. Ebben az esetben ha a hajszerkezet már megsérülve, akkor a LIFE TEX BALSAM úgy működik, hogy a haj elnyeli csak ennyi hatékonyszerekből, amennyire szüksége van.
3. Az oldat maradékát mosson el.

FÜRDOSAPKA „Zuzka“

Ezek a feljebbírt marint használták a haj borus gumi sapka.

- [illegible]

Ezok figyelemesztas szerint fogja hasznalni bizunkben hogy a hajbevarasoz sapha
masolozodoval beforvazni a joist rezeseo.

Miye a reklamecét Netti mechanikus megszorítószer. (pat) becsatlakozással és elvezetési csatlakozással. A szaga tökéletesen győztes és kellemes.

2-3 (3c) Rendes női és ezért kérjen elefe nagysága szerint Kiosztás egyessamu:
738 - 834

ODEVA, výrobní družstvo
Třebíč, Mlýnská brána 1

ODEVA, výrobní družstvo
Třebíč, Žitavská brána 1

BIMOCO-Diablo, Sima.

Légpuska gojő, az igazazi, Mester lövőkrészére csinálták meg biztos gyári munkások a gépeknél dolgoznak, és csak úgy lehet a mester lövőknek asztat adni a mivel a legjobb eredményt kapnak. Finom lövőjuka lövő bizonyítással a levegőben, biztosab szállítását adneki Pontos találatot.

Szarmasi hely : ROMANIA

Alapanyag : 50% Pc + 50% Viazko

R nteltetese : Egyenes törzsű f. f. i. ing.

Jellemző tul. : Könnyen kezelhető

Minőségi oszt : I. O.

Kezelési Tájékoztató

**Mosás kézmeleg vízben, szintetikus mosószerrel
keverőtartasos mosógépben tilos!**

Klor tartalma szerével kezelni és vegytisztítani tilos!

Vasallás: Langos vadaloval, óvatosan

nevű gyárjegy:

Nemes cipőpászta a tubában

a cipőknek lakkszerű tükörfényt adja

felfrissíti a szint

világos színű bőrön sem

foltokat támadnak

a nedvesség és a piszok

benyomulását

megakadályoz

**a bőrnek a hajlékonyságát
fenntartja**

A „tökláda” és ami mögötte van

„Anyu, mi az a tökláda ott?” — kiált föl egy öt-hat éves kislány. A villamoson minden fej arra rándul, amerre a gyerekkéz mutat, és azonnal felszabadult derű fut végig az arcokon. Az ok: a váratlan szó ebben a környezetben, és méginkább a szokatlan szóhasználat. A „tökláda” ugyanis italboltot jelölt, amelynek a bejáratát hordószzerűen képezték ki.

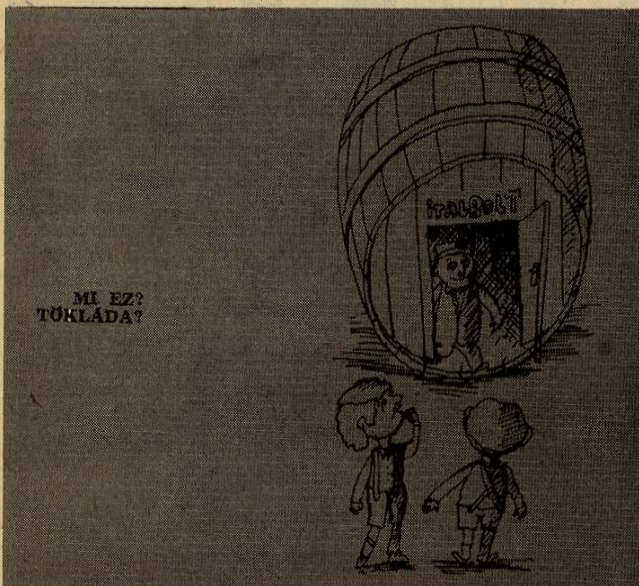
A szó valószínűleg más képzettársításokat váltott ki a hallgatóságból, mint amelyek alapján megszületett. Nekem viszont többszöri tapasztalatom igazolja: a gyerek beszéde sokszor fordultatos, találó, sőt választékos — egy szóval teremtő —, mindaddig, amíg a gyerek fel nem nő. Amikor iskolába kerül, elkezdődik a „nyelvi normák” tanítása — és köznyelv címén gyakran lapos, színtelen, szegényes, ún. „elfogadható” nyelvet programoznak bele, mintegy előkészítik arra, hogy szakember vagy kishivatalnok váljék belőle. Nyilván ezt teszik vele a szülők, a tévé- és rádió-interjúk is. Az anyanyelvnek ez a kiüresítése is „környezetszennyeződés”, aminek következtében a szaknyelv majdan a fogalomzavar, a hivatalos nyelv pedig a felelősség eltakarására szolgál. Mindegyik kódosít, hogy kizárja misztikus tudásából a közönséges embereket.

A tragikus ebben az, hogy mögötte valami hallatlanul nagyszerű vívmány áll: az általános és kötelező oktatás és a Magyar Tudományos Akadémia — ezen érve azt a tényt, hogy az anyanyelv nem csupán magánügy, mégcsak nem is közügy, hanem hivatalos magyar ügy. Ahogy általában a jelenlegi tudományos élet, mely a társadalom támogatását élvezi, kedvez a „kritikailag nehezen kikezdhető” közép-szerűségnek is — s ezt éppen a leghivatottabb, az Akadémia elnöke veszi észre (Szentágothai János: Népszabadság, 1979. febr. 4.) —, úgy kedvez a „középszerű, törtető” nyelvnek az intézményesített anyanyelvtanítás és -ápolás.

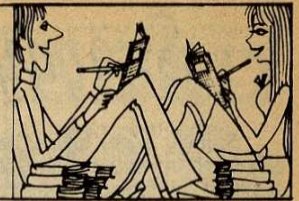
Ideg- és elmegyógyintézetben láttam, hogyan állnak sorba az ápoltak gyógyszerért: kinyitják a szájukat, és az ügyeletes ápoló sorra kinyújtott nyelvükre teszi a gyógyszer — a megfelelőt és a megfelelő adagot — persze érthető okokból. Hasonlóan állunk anyanyelvünkkel. Tálalva, készen, kellő mennyiségben kapjuk, mi, az „illetéktelenné vált” anyanyelvi beszélők.

Sok rossz író nyelve is ilyen, csak a beavatottaknak, az irodalomtudósoknak és erre érdemesült élvezőknek szól. Az anyanyelv mindegyikünk nyelve, mindenkinek joga — és talán kötelessége is — élni vele, nem csupán fogyasztani, elfogadni, amit normaként előírnak, és amit tabuként tanítanak. Teremtően élhetünk vele mindnyájan, nemcsak a gyerekek, akik még „neveletlenek” és „tudatlanok”. Az Akadémia sohasem akart csendő és ápoló lenni, mintha a beszélők bűnözők vagy betegek lennének — legfeljebb a mai rend őre: a jól szervezett szabadságé.

Bencze Lóránt

NYELV ÉS ISKOLA

Az anyanyelvi szakkörökről

A tanuló korszerű anyanyelvi műveltsége egyrészt a nyelvre vonatkozó ismeretek birtoklását, másrészt a nyelv magas színvonalú, tudatos használatának képességét jelenti. Ehhez hozzá tartozik a modern kommunikációs rendszerek, a „többszörös” közlések formanyelvének megértése, valamint a szakkönyvek, kézikönyvek, lexikonok használatában való jártasság is.

Az anyanyelvi műveltség kialakítása a társadalom egészének feladata; nem vitás azonban, hogy a nyelv-elméleti alapoásra és a képességfejlesztés irányítására a magyartanítás van hivatva, az irodalmi és a nyelvi nevelés egyaránt. Afelől sem lehet kétségünk, hogy túl kell lépniünk a tantervi anyagban és a hagyományos tantárgyi órák keretein, ha a tanuló a nyelv egy-egy részágazatával behatóbban kíván foglalkozni, ha nyelvi és egyéb képességeit speciális területeken is fejleszteni akarjuk. Minderre lehetőséget nyújtanak a fakultatív órák, a klubfoglalkozások, még inkább a nyelvi szakkörök.

Vajon mi legyen a szakköri foglalkozások témája? Semmiképpen sem az iskolai tananyag ismétlése, elmélyítése, hisz a nyelv végtelen gazdagsága, a közlés-kifejezés klapadhatatlan változatai számtalan lehetőséget kínálnak.

Elképzelhető, hogy valamely szakköri csoport több témakörrel is foglalkozik, behatóbb ismereteket viszont úgy szerezhet, ha a nyelvnek és a beszédnek csupán egy-egy részágazatában mélyül el. Az utóbbi esetben a szakkör jellegét célszerű évente változtatni.

Egy-egy szakosított szakkör programjaként az alábbi részterületek kínálkoznak az általános és a középiskolások számára egyaránt:

Nyelv és beszéd. (Általános ismeretek a nyelvről és a beszédéről.)

Anyanyelv — idegen nyelv. (Nyelvünk és a tanult idegen nyelvek fontosabb és ér-

dekesebb jelenségeinek összehasonlítása.)

A nyelv élete. (A nyelv keletkezése, sokfélesége, fejlődése.)

A szókincs. (A szó- és kifejezőkészlet osztályozása, használata.)

A nevek világa. (A nevek fajtái, eredetük; a névadás motívumai.)

Beszéd és írás. (Hogyan fogalmazunk szóban és írásban? Műfajok.)

A stílus. (Szinonímika, esztétikum, képszerűség, hangulati érték, zeneiség, stílusváltozatok és árnyalatok, nyelvi humor.)

Nyelvörkődés. (A közlés-kifejezés nyelvhelyességi kérdései.)

A tizenévesek nyelve. (Ifjúsági nyelv, diákn nyelv, szaksargon.)

Beszédművelés. (A hatásos közlés, a beszédtechnika; kifejező olvasás, előadás, versmondás; szövegértés.)

Írjunk helyesen; szépen! (Helyesírás, íráskultúra, írástörténet.)

Modern kommunikáció. (A modern kommunikációs „műfajok” formanyelve.)

Játsszunk a szóval! (Játékos elemek a nyelvben; nyelvi játékok.)

Apáról fiúra. (Tájn nyelv és népi kultúra; munkásfolklór.)

Nyomkereső úton. (Nyelvben kifejezett helytörténet.)

„Nyelvészeti séták.” (Ismeretbővel nyelv tudósok, népművészek, mesemondók; nyelvemlékek, emlékházak, múzeumok, sírhelyek.)

A fentieket a középiskolában a következő témákkal bővíthetjük:

A jelrendszerek. (Nyelvi és nem-nyelvi jelzésrendszerek: nyelv és művészetek.)

A tömegkommunikáció. (Fajtái, eszközei, „műfajai”, formanyelve.)

Közeleti-mozgalmi nyelv. (Szerep, magatartás, nyelv.)

A szakközépiskolának és a szakmunkásképzőknek az előbbieken kívül szakmájuk

speciális szókészletével, magatartás- és kifejezési formáival érdemes foglalkozni.

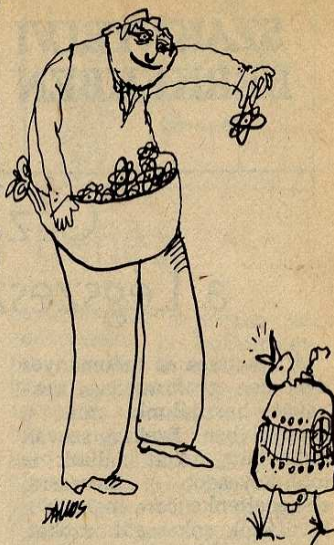
E sorok írója megkísérelte, hogy az anyanyelvi szakkörök tantárgy-pedagógiáját körvonalazza. (L. Anyanyelvi szakkör az általános iskolában. Bp., 1977. Tankönyvkiadó. A Tanítás Problémái sorozat.) Ebben az érdeklődő megtalálja a fenti témakörök többségének részletes anyagfelsorolását.

A munkáltatás szempontjai közül csupán a fontosabbakat emeljük ki: Komplex anyanyelvi nevelésre kell törekednünk; vagyis: a fő szempont érvényesítése mellett is egybekapcsoljuk a nyelv részágazatait (nyelvtan, szókincs, közlés-kifejezés, élőbeszéd, kiejtés, stí-

lus, helyesírás stb.); kapcsolatot keresünk az önkifejezés más formáival (ének, rajz, játék, mozgásformák, egyéb nem-nyelvi jelzésrendszerek), a művészeti ágakkal és az idegen nyelvekkel; — alapfeltétel, hogy az anyag, amivel foglalkozunk, önmagában is érdekes és vonzó legyen; a nyelvi ismeretek vizsgálatát és a képességfejlesztést együttesen végezzük; — a szakkör szemléletében és gyakorlatában épüljön bele az úttörő, ill. a KISZ-szervezet életébe; — ezért az oldottabb légkörű, a kötetlenebb, a tanuló önállóságát és alkotótevékenységét előmozdító munkaformákat alkalmazzuk (pl. csoportmunka, gyűjtő és rendező munka, szöveg- és forrásmunka feldolgozása, szótári munka,

könyvtári munka; szerepjátás, dramatizálás, rögtönzés, vita, kiselőadás, verseny, vetélkedő, nyelvi játék; műsoros klubdelután, író (nyelvész) — olvasó találkozó, közös múzeum- vagy tárlatlátogatás stb.); — igénybe kell vennünk a korszerű audiovizuális taneszközöket is; — a közművelődési hálózatra támaszkodva, lehetőleg ne tanteremben tartsuk meg a szakköri összejövetelt, hanem jellege szerint úttörőházban, KISZ-helyiségben, klubszobában, könyvtárban, szaktanteremben, nyelvi laboratóriumban, esetleg nyelvi stúdióban.

Hisszük, hogy a szakköri munkával teljesebbé válik az anyanyelvi nevelés, gazdagabbá a tanuló személyisége.

Hoffmann Ottó

TENYÉSZREAKTOR

EGY JÓZSEF ATTILA-I VERSSOR ÉRTELMEZÉSE

(„AKINEK SÉRVIG EMELTEK TÖNKÖT, GABONÁT”)

Az Élet és Tudomány 1977. április 22-i számában Mizser Lajos érdekes cikket írt József Attila Hazám című ódájának egyik igealakjáról (emelte). Idézte a költemény 3. részének ezt a mondatát: „A földesúr, akinek sérvig / emelte tönköt, gabonát, / csákányosokkal pusztát tért nyit, / szétveret falut és tanyát”, s azt állította, nem lehet eldönteni, hogy az itteni emelte igealak múlt vagy jelen idejű-e.

Mizser Lajos szerint két értelem rejlik a kérdéses igealakban: 1. emelte a múltban (ők, az emberek), és 2. emelte a jelenben (ti, akikhez a vers szól). Cikkét így fejezi be: „E többértelműség is szép példa arra, hogy József Attila milyen zseniálisan tudott sűríteni...”

Nem értek egyet ezzel a kettős értelmezéssel. Szerintem az idézetbeli emelte igealakot a vers egészének ismeretében nyelvtanilag csakis egyértelműnek: csakis múlt idejűnek foghatjuk fel. A mondat 2. számú értelmezését (azt, hogy a jelenben ti emelte „tönköt, gabonát”: ti, akik a verset olvassátok) elfogadhatatlanná teszi az a körülmény, hogy József Attila költeménye nemcsak a „tönköt, gabonát emelőkhöz” szól. Ő nem csupán azok számára írta ezt a verset, akik a földesurak szolgálatában a megszokadást emelte és cipelte tönköt vagy gabonával (búzával, lisztel) teli zsákokat, az 1930-as években.

A Hazám című vers mindenkihez szól — akár fizikai, akár szellemi munkával keresi kenyerét —, mindenkire, akinek ugyanúgy hazája ez az ország, mint a költőnek, és természetesen nemcsak saját kortársaihoz, nemcsak az akkori jelenkorhoz, hanem a jövő magyar nemzedékeihez is. Nem véletlen, hogy a versben sehol sincs ti vagy ti emberek megszólítás, ellenben ott van a címében a sokkal tágabb értelmű Hazám, s a 7. részben az édes Hazám: József Attila öhozza, vagyis a magyar hazához s annak egész népéhez szól ódájának mind a hét szonettjében.

Talán nem minden mai olvasó számára világos, mi az, hogy tönköt emelni. A magyar nyelv értelmező szótára (a hétkötetes) a tönk főnévnek hat jelentését különbözteti meg; 2. számú jelentése: „A lefűrészelt fa törzsének henger alakú, rendszerint legalsó, nagyobb darabja”. Szoktuk mondani például: a törzset tönkökre fűrészelt. Az erdészek az ilyen tönköt rönk-nek is nevezik, amit a Magyar értelmező kéziszótár (az egykötetes) így értelmez: „Kivágott fatörzsnek

ipari feldolgozásra alkalmas, hengeres része”. Az ilyen tönkök, illetve rönkök emelgetése, emberi erővel való szállítás igen nehéz munka: József Attila erre utal, amikor ebben az értelemben használja a tönk szót.

Az, hogy a költő egyértelműen múlt idejűnek szánta az emelte igealakot, természetesen csak megfogalmazásbeli, azaz formai, stílári választás az ő részéről a nyelvtani múlt és a jelen idő közül. Ez egyáltalán nem zárja ki a kérdéses mondatnak a költő jelenkorára való érvényességét. József Attila talán csak azért használ itt múlt idejű igealakot, mert szinte nyelvi szuggeszióval is mindörökké múlttá szeretné tenni azt az időt, amikor nálunk „sérvig emelte tönköt, gabonát” a földesúrnak.

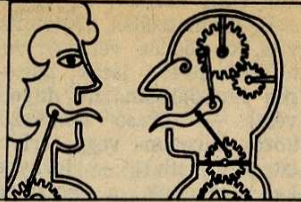
Érdekes különben, hogy ezt a jelzői mellékmondatot: akinek sérvig emelte tönköt, gabonát — egy másik, de szintén múlt idejű állítmányt tartalmazó mellékmondatral rímelteti: ki védte menthetlen hónap. Ahogy az utóbbiban a védte igealak nyelvtanilag vitathatatlanul múlt idejű, szerintem ugyanúgy egyértelműen múlt idejű az előbbiben levő emelte igealak is. József Attila nyelv művészete ezt a két gondolatilag egymással ellentétes tartalmú mellékmondatot nyelvtanilag párhuzamos szerkesztéssel (mindkettőben vonatkozó névmással, múlt idejű igealakokkal s ezek tárgyi bővítményeivel) állította egymással — nagyon elgondolkodtató — ellentétbe:

„A földesúr, akinek sérvig
emelte tönköt, gabonát,
csákányosokkal pusztát tért nyit,
szétveret falut és tanyát.

S a gondra bátor, okos férfit,
ki védte menthetlen hónap,
mint állatot terelni értik,
hogy válasszon bölcs honatyát.”

A földesurak népellenessége és a gondra bátor, okos férfiak hazaszeretete között tartalmi ellentét feszül, amit a nyelvtani és stílári párhuzamosság old a vers művészi egységébe. József Attila így tud egyszerre bírálni és cselekvő hazaszeretetre biztatni.

Pásztor Emil

Gáz van a Légszesz utcában

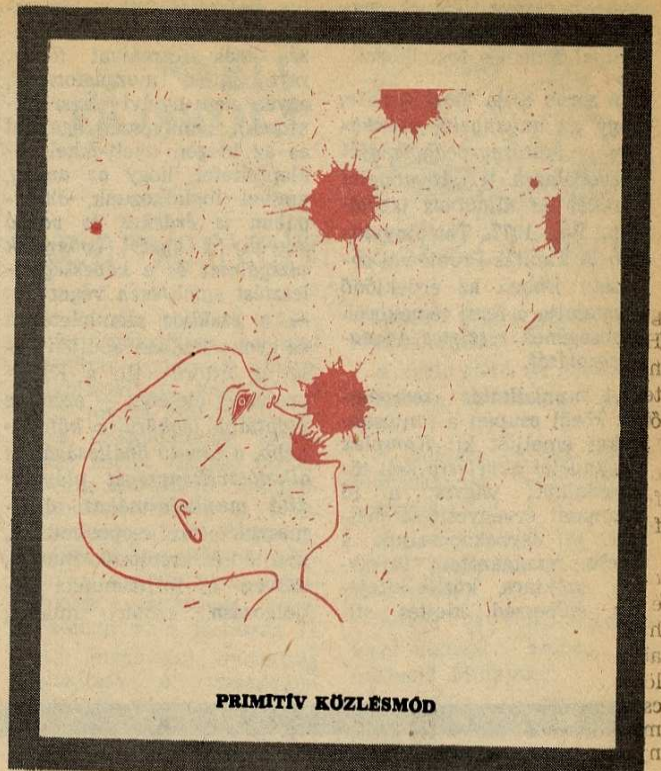
A hivatalos és tudományos nyelvben gyakran más szavakat használunk, mint a köznyelvben. Ezek a szavak mindenütt, tehát nálunk is több-kevesebb morgásra, elégedetlenkedésre ingerlik a kívülállók sokaságát, azokat, akik a hivatalos nyelvet ügyfélként és olykor szenvedő alanyként olvassák vagy hallgatják, illetve azokat, akik valamely tudományág nyelvét külső érdeklődőként próbálják megérteni. Ebbe az ellenérzésbe sokszor belejátszik a perverztes vagy egyéb módon elmarasztalt ügyfél bosszúsága, vélt vagy valódi sérelme is. Hazánkban a hivatalos nyelv előbb latinról németre váltott, és csak a múlt században vált magyarrá. Érthető, hogy a német és részben németes túlkörfordítások tömegével kerültek be a magyar hivatalosság nyelvbe. Ez ellen ugyan nyelvművelőink állandó harcot folytattak, de törvényeink, rendeleteink, jogszabályaink az állandóságra törekvés emlegetésével meglehetősen erős tehetetlenségi nyomattal állnak ellen a nyelvművelő szándékoknak. Olykor azonban mégis érthető és jogos a hivatalos és tudományos szaknyelveknek az az igénye és gyakorlata, hogy egy-egy fogalmat ne köznyelven nevezzenek meg. Nézzük most néhány példán, milyen indítékai és okai lehetnek a szaknyelveknek arra, hogy a dolgokat néha ne köznyelvi, hanem szaknyelvi szóval fejezzék ki.

A szaknyelvi és köznyelvi szó idegen-magyar együtteséből azonban néha kiavul az életképtelen magyar szó. A régebben hivatalos *tanoda*-t legyőzte az *iskola*, s a *tanoda* emlékéit ma már csak a *Reáltanoda utca* neve őrzi fővárosunk V. kerületében. Ugyanígy járt a légszesz-*(világítás)* is, melyet ma *gáz(világítás)*-nak nevezünk. A budapesti VIII. kerületi *Légszesz utca* neve ezért ma voltaképpen értékes ipartörténeti emlék. A Fővárosi Fótó Vállalatnak, becenevén a Főfotónak ma már nem *fényírdai műtermei*, hanem

fényképezőműtermei vannak. Könyvnyúiparunk ma *fátyolszövet* helyett *tüll* gyártásával foglalkozik, és a példákat kötettszámba sorolhatnánk.

Az ilyenfajta szópárok sorsát sokszor az az egyszerű tény dönti el, hogy a túl-hosszú szót majdnem mindig kiszorítja a rövidebb, a vontatottabb kiejtésűt a gyorsabb ritmusú. A régebbi *fertőtlenít* szót így körozte le az orvosi nyelvben és a köznyelvben egyaránt a *fertőtlenít*. *Reakcionárius* helyett ma *reakciós*-at, *fényképészeti laboratórium* helyett *fénylabor*-t, *futball-találkozó* helyett *totó*-t, *amerikai mogyoró* helyett *földimogyoró*-t mondunk. A Brunszvik Teréz alapította *angyalkert*-ekben, melyeket ma *óvoda*-nak tisztelünk és *óvi*-nak becézünk, *óvónő*-k helyett még *gyermekkeresztő*-k gondozták a kicsinyeinket. Pest-Budán, a 19. század közepén még *hideg nyalat* néven árusították a *fagyalt*-ot, de ma ezt is inkább *fagyi* néven nyalogatjuk. A Sport-Világ 1909-i évfolyamában még *mesterseges jégpálya*-ról és *műjégpálya*-ról egyaránt szó esett, ma győzött a rövidebb szó.

Máskor a szaknyelv arra törekszik, hogy a téves ismereteket sugalló vagy a nem minden szókapcsolatban használható köznyelvi szót soha ellent nem mondó szaknyelvvél cserélje föl. Növénytanunk ezért nevezi a *fügefá*-t *fügecserjé*-nek, állattanunk a *gyöngytyúk*-ot *gyöngyös*-nek (a kakas így *gyöngyöskakas* lehet és a *gyöngytyúk* szó megmarad a valóban nőnemű *gyöngyös*-tőző nevének), a *tintahal*-at *polip*-nak (a hal ugyanis gerinces, a polip pedig gerinctelen), a *lótét*-t *lóbogár*-nak (a lőtét ugyan- is az egyenesszárnúak rendjébe tartozó rovar, a vérszívó tetvek egészen más rovarrend) stb. A mai villanymotoros *kávédaráló*, *mákörlő* azért szorította ki a régebbi ilyen-olyan *daráló*-kat, mivel az újabb készülékek valóban örölnék, mégpedig finomra és gyorsan. A

kávédaráló szó pedig megmaradt a keskeny vágányú vasutak régimódi kis gőzmozdonyainak becézőjeként. Néhány egyéb szaknyelvi szócsere, zárójelben a régi, kiszorított kifejezéssel és esetleg indokolással: *belső égésű motor* (robbanómotor; ha robban, akkor már baj van), *betonalj* (beton talpja; mondhatnánk így is: fából vaskariká), *gyorsfagyasztott élelmiszer* (mélyhűtött; a hirtelen fagyasztás a lényeg!), *sugárhajtású* (lök-hajtásos), *sugárhajtómű* (lök-hajtásos hajtómű; nem lök, hanem folyamatosan, egyenletesen fejti ki tolóhatását), *tavaszi és téli szünet* (húsvéti és karácsonyi szü-

net), *támadósor* (csatársor; tagjainak nem mindegyikét nevezzük csatárnak), *verőér* (keményedés (verőér-elmeszesedés; nem meszesedés), *villamos hűtőszekrény* (elektromos jégszekrény; hol van már a tavalyi jég?), *újlatin nyelvek* (román nyelvek; jobb, ha a román nyelvet nem a román nyelvek közé, hanem az újlatin nyelvek közé soroljuk) stb.

Azok tehát, akik hivatalosan vagy tudományosan másként beszélnek, egy kicsit másként is gondolkoznak, rendszerben, összefüggéseiben látják a világot, és ezt a jogot nem lehet tőlük szűkség esetén megtagadni.

Ladó János

ÁBÉCÉ A NYELVRŐL ÉS A LÉLEKRŐL

MAGYARUL. Az a tény, hogy anyanyelvem magyar és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem különleges valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Fontosabb annál is, hogy magas vagyok-e, vagy alacsony, erős-e, vagy gyöngé. Mélyen bennem van, a vérem csöppjeiben, idegeim dúcában, metafizikai rejtélyként. Ebben az egyedülvaló életben csak így nyilatkozhatom meg igazán. Naponta sokszor gondolkodom erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok.

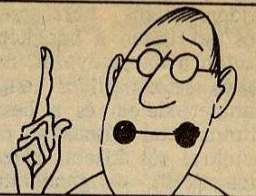
(Kosztolányi Dezső)

Mi legyen a windsurf magyarul?

Divat manapság az idegen szavakról vitatkozni. Hasznosak vagy haszontalanok? Nyereséget vagy veszteséget jelentenek? Lehet-e őket magyarítani, és ha lehet, hogyan? Megannyi kérdés röpköd ide-oda a vitázó felek között. Nem soraink feladata, hogy a viták fonálát kövesse. Nem kívánunk most sem összegezni, sem értékelni. Tréfásan azt mondhatnánk, mindenki egyetért abban, hogy kerüljük a fölösleges idegen szavakat, csupán abban nem vagyunk mindannyian egy véleményen, hogy melyik idegen szó fölösleges. Azt azonban egyik oldalon sem vontak senki kétségbe, hogy legsürgősebben a nagyon idegen írású, vitás kiejtésű és egész hangtestükben idegenszerű szavakat kellene magyarítani. Nos, itt a kellő alkalom! A magyar sportvilágban nem rég bukkant föl egy ilyen szó, illetve szócsalád, a *windsurfing*, *windsurf*, rövidítve *surf*, idegenben továbbképezve *surfer*, magyar képzőkkel megfejeelve *windsurfolás*. Ez a sporteszköz, illetve sport, melyet nevezünk egyelőre ideiglenes magyar névvel *széllovás*-nak, illetve *széllovaglás*-nak, az 1960-as évek elején született Kaliforniában. Maga a sporteszköz egy 12–15 cm vastag deszka, melynek hossza 3 m 60 cm és 3 m 90 cm között mozog, széle 65–70 cm. Ezen a vízi sporteszközon alul egy nagy és egy kisebb uszony van, fölül pedig egy minden irányban forgatható és dönthető árbocrúd, melyhez egy kb. 5–8 négyzetméteres vitorla csatlakozik. Ezen kell tehát a hullámok hátán és a szelek szárnyán vitorlázni. Mindehhez természetesen nagyobb vízfelület, kedvező szél, egyensúlyérzék, ügyesség és bátorság kell. Ez az angol szócsalád az NDK nyelvűvelőit is szóalkotásra ihlette. Így született meg a *windsurf* szó németesítésére a *Segelbrett* (vitorlásdeszka) kifejezés. Nem tudjuk, hogy a „széllovaglás”-t és a „széllovás”-t hogyan kell „keletnémetül” mondani, de annyit tudunk, hogy a szóalkotók nálunk is célba vették ezt a szócsaládot.

Így született eddig néhány magyarító kifejezés: a *széllovás* a sporteszköz és a sportoló megnevezésére, a *széllovaglás* a sport nevéként, majd a *Segelbrett* túrkörfordításaként a *vitorlásdeszka*, később ennek mozaikszóvá rövidítése, a *viszka* stb. Legyünk őszinték, egyik magyarítás sem örvendhet eddig valami túlzott rajongásnak. Vajon jó-e az, ha a *széllovás* szó egyaránt jelöli a sporteszközt és a sportolót? Nem nagyon! „Mégse került a széllovás!” — olvassunk például valamelyik sportlapban, és senki sem tudná, hogy a deszkának történt-e baja vagy a hullámok hátán lovagló sportolónak. Hogyan képezzünk igét ezekből? *Széllovagol*? *Viszkázik*? Kisé borsózik a hátunk, de nem a hullámok bátor meglovaglásától, hanem a kevésbé sikerült szóalkotásoktól. Hadd forduljunk tehát az egész magyar néphez! Mozduljon a nyelvi képzelőerő! Buzduljon a szóalkotó kedv! Sportsajtónk az 1930-as években nagyon szép eredményeket ért el a sportnyelvünk magyarításában. Ekkor született a *drukker* helyett a *szurkoló*, a *korner* helyett a *szöglet* és sok más szó a sport köréből. A magyarító jellegű szóalkotásoknak a felszabadulás után is akadnak dicséretes termékei: *tolaslabda* (egy régi szó felújítása), *szélesvásznú film*, *sugárhajtómű*, *busa*, *amur*, de a példák hosszú sorára itt sincs elegendő helyünk. Nyelvünk múltjának, jelenének és jövőjének szeretete tehát joggal biztat arra mindannyiunkat, próbáljunk a *windsurf*-nek nevezett sporteszközhöz olyan szemléletes magyar szót alkotni, amelyből a sportoló megnevezése és a sport űzését kifejező ige egyaránt jól képezhető. A legtalpraesettebb szóalkotásokat szerkesztőségünk jutalomban részesíti, és természetesen közzé is teszi. De tegyük hozzá, hogy a győztes szóalkotót nem megvetendő jutalomkiegészítésként a közvélemény erkölcsi elismerésének babékoszorúja is várja. Mi is örömmel várjuk pályázóink leveleit!

BESZÉLNI NEHÉZ

Miért is nehéz

Nemegyszer megdöbbenünk, hogy sokan — olykor jeles közéleti személyek is — milyen szürkén, unalmasan, „értelmetlenül” olvasák fel egyébként világosan rendszerezett, jól megírt gondolataikat. Máskor meg élénk, lenyűgöző beszédükben nyelvi hibákat követnek el, zavaros, befejezetlen mondatokat mondanak, csaponganak, ha kötetlenül szólnak.

Aki mondanivalóját papíron fejt ki, annak fogalmazás közben tulajdonképpen a gondolkodás és a szövegalkotás folyamatát kell összhangba hoznia. Ez azt jelenti, hogy ügyelnie kell magára a gondolatra, melyet rögzíteni akar, a célra, amit mondandójával el akar érni, és leendő olvasójára (azaz a *mit*, *miért* és *kinek* kérdésekre). Ezek együttese a tartalom. Ennek lesz kifejező eszköze és hordozója a nyelvi forma, melyet megfogalmaz. (Ez a *hogyan*.)

Az írásos fogalmazás-t (a gondolkodás és szövegalkotás együttesét) rendszerint megelőzi egy előkészítő folyamat, az ún. előgondolkodás vagy belső beszéd. Ennek során alakul ki a téma és a mondanivaló; összegyűlik a bizonyító és illusztráló anyag; megtörténik ennek rendszerezése, kiegészítése, rostálása: olykor szerkezeti, sorrendi vázlat is készül; egyes fontos részleteket piszkozatban is megfogalmazunk. Megszövegezés közben tehát nagyobb figyelmet szentelhetünk a nyelvi formának. Olyannyira, hogy mielőtt leírjuk, az egész mondatot akár fejben is végiggondolhatjuk.

Így sem könnyű a dolgunk, hiszen a nyelvi formát úgy kell megválasztanunk, megválogatnunk, hogy kifejezőképességében, mondat szerkezetében megfeleljen a témának és a megcélzott „közönségnek”. (Másként hangzik ugyanaz a téma, ha szakmabelieknek vagy laikusoknak, barátoknak írjuk meg.) Írás közben azonban a fogalmazónak van ideje, módja, hogy töprengjen a kifejezéseken. Mert míg rójuk a betűket, kiegészül, tömörebbé válik a

mondat. Még a később jött gondolatokat is beilleszthetjük. Így jön létre azután az írásra jellemző tömör, ún. *szimultán* mondat, mely hibátlan ugyan, de nem olvasható fel könnyedén. A papírra vetett gondolatot, később át szoktuk javítani. Újraolvasáskor csiszoljuk a stílust: szavakat, kifejezéseket meg- és felcserélünk, mondat szerkezeteket megváltoztatunk, olykor egész bekezdéseket is fel- vagy kicserélünk, átirunk, elhagyunk.

Felolvasás közben is csak két folyamatot kell összhangba hoznunk: a gondolkodását és a hangoztatását (megszóllaltatását). Persze ez is összetett. Egészében és részleteiben, tartalmában, szerkezetében és nyelvezetében is meg kell értenünk a leírt gondolatokat. Csak így tudjuk jól megszóllaltatni akár a más, akár a magunk — a megfogalmazás óta kihűlt — gondolatait.

Sokkal nehezebb mindezeknél az *élszó*. Itt ugyanis a gondolkodással és a szövegalkotással egy időben, egyszerre zajlik (le) még a hangoztatás is. Még ha a beszédet megelőzte is egy olyan belső beszéd, mint amilyent a fogalmazásról szólva mutattunk be, még akkor is számolnunk kell azzal, hogy beszéd közben figyelmünk nagy részét a beszédmű előre eltervezett szerkezetére kell összpontosítanunk (mit mondtunk már el, miről szólunk most, mi következik soron, mi van még hátra, mit kell esetleg elhagyni vagy betoldani).

Eközben arra is ügyelnünk kell: kellően részleteztük-e, kellő súllyal szóllaltattuk-e meg az egyes gondolatokat. Mindeközben ki is kell alakítanunk a gondolatok hordozóját: a nyelvi formát. Természetesen beszéd közben nem tűnődhetünk sokat a szavakon, kifejezéseken, noha a nyelvi helyességre, a megfelelő — igényes — stílusra is ügyelnünk kell. S arra is, nem követtünk-e el tartalmi vagy nyelvi hibát. Mert ezeket javítanunk kell.

Az *élszó*ban a fogalmazással egy időben megy

... végbe a „hangoztatás”, a tulajdonképpeni beszédcselkeztetés is. Hiszen a hangképzés, azután a hangsúlyozás, hang, lejtés, szünet, ill. a hangerő, hangterjedelem és a beszédritmus által válnak — mondatokra, sőt kisebb részekre „lebontott” — gondolataink „szállíthatóvá”, majd a hallgató tudatában összerakhatóvá, hogy ott újra felépülhessen a gondolati „egész „épülete”. — Nehezíti dolgunkat, hogy beszéd közben az ún. kommunikációs viszonyokra is tekintettel kell lennünk: közvetlen kapcsolatban vagyunk-e beszédpartnerünkkel; közbeszólhat-e társunk (mint pl. beszélgetés közben), vagy csak jelzéseket adhat nekünk (pl. előadás közben tekintetével, bólogatással, vagy színházban tappsal stb.), vagy nincs módja „visszajelzésre” (pl. a rádió, tévé, film szereplői nem tudnak igazán közvetlen kapcsolatot teremteni a hallgatóval). Ezeknek a körülményeknek ugyanis alakítónak kell(ene) hatniuk a

gondolatok megszerkesztésére, nyelvi megformálására.

S ez még mind nem elég. Mert miközben beszélünk, tekintettel kell lennünk hallgatóink műveltségére, tudására, ismereteire a témakörben való jártasságára, azután a köztünk lévő emberi kapcsolatra is. Ugyanis ezek figyelembe vétele is szükséges ahhoz, hogy gondolatainkat igazán „hatáson” tudjuk megszerkeszteni.

Bizony ennyi mindenre figyelni egyszerre, egy időben, „szimultán” módon — nagyon nehéz dolog, szinte már lehetetlennek látszó feladat. Sokan nem is tudják megoldani. Ezért hallunk olyan sok nehézkes, nyelvi hibáktól szeplősített előadást és beszédet.

Pedig kellő gyakorlással elérhetjük, hogy beszédünk — e sok „szempont” egyidejű figyelembe vétele mellett is — tartalmilag pontos, nyelvilag helyes, formájában kifejező legyen.

Wacha Imre

Mondjuk: „Mehiko?”

Az idegen szavak írásának, ejtésének vitájához kapcsolódóan. Valóban igaz-e, hogy minden eltérés az eredetitől „szégyellni való kár”, mint Péchy Blanka érezteti? Ha az angolok nem szégyellik a „Perisz” ejtést, nekünk miért kellene szégyellnünk a „Párizs”-t? A franciák még a „Michel-Ange” használatát sem röstellik.

A személyneveknél (az olyan szabályerősítő kivételektől eltekintve, mint a *Kálvin*) ragaszkodnunk kell ugyan — ez már hagyomány — a megközelítő ejtéshez. De a földrajzi nevek kiejtésében nagyobb úr a nyelvhasználat, a megszokás. Felejtjük-e a „mekszikó”, „csikágó”, „micsigen” ejtést a „mehiko”, „slikágo”, „misi-gen” kedvéért? Mondjuk azt, hogy — „praha”, „varsava”, „krakuv”, „leipcih”, „sztokholm”?

Hol a határ? *Koppenhágát*, *Hágát* cseréljük fel *Kobenhavn* és *s Gravenhage* (*Den Haag*) alakokkal, és megfelelő ejtésükkel? (Különbség lehet, mégis sajnálom, hogy a nyelvfigamító *Gdansk*, *Wroclaw* magyar elnevezését — *Dancskát*, *Boroszlót* — elfeledtük. Ha Balassinak, Rákóczinak jó volt *Dancsa*, nekünk is megfelelhetett volna.)

És mi legyen Damaszkusz-szal, Kairóval, Kalkuttával?

(Egyik térképem *Dimashq*-ot ír, a másik *Esh-Sham*-ot; mit tegyen, aki nem tud arabul, és nem is akar megtanulni?) Az irodalomban is polgárjogot szerzett *Betlehem*-et óhéber vagy ivrit formájával helyettesítük-e? S olyan nagy baj az, hogy *Nice* helyett *Nizzá*-t írunk? — Ha a hagyományos *Athén* formát elvetjük, mi lesz az „eredeti”? Az antik „Athéna”? Írásképeben ez megegyezik ugyan az újjörögből való hivatalos átírással (transzliterációval), de kiejtésében már nem, hisz „athine”-formán ejtendő (s benne a *th* angolosan).

Bajos egyetértésem az olyan precízkedéssel is, mint az „intervjú” és a „rönszansz” forma megkövetelése. Hisz: ezen az alapon szégyellnünk kellene az olyan magyarrá vált szavunkat is, mint az *iskola*, a *huncut*. — Más eset a „rökamié”; itt ugyanis nem megmagyárosodásról van szó, hanem tudálékosságról. Én nem használok pl. az „inekció”, a „ridikül”, a „szuggeszció”, „daj(i)er”, „goblejn”, „sizo-frén” típusú torzszülötteket. Tehát: kegyelmet a változatoknak, és egy kis jogot az egyéni műveltségnek, ízlésnek!

Simon Zóárd

HOGYAN HALLJUK?

A múlt év tavaszán érdekes felolvasó ülésen vehettem részt. A Magyar Nyelvtudományi Társaság fonetikai, beszédművelési és általános nyelvészeti szakosztálya rendezte. Ennek keretében *Gósy Mária* tanulságos kísérletet hajtott végre az egybegyűlt bevonásával. Magnetofonszalagról kétszer lejátszott szöveg „lekottázása” volt a feladat. Munkánkat megkönnyítette, hogy egy-egy mondatnak nem a teljes kottáját kellett felírunk a feladatlapra. Az egyik mondat szövegében csak a tagolást (szüneteket) kellett jelölnünk a kétszeri meghallgatás közben, a másiknak csak a hangjelzését, megint másiknak a hangsúlyait. Más-más mondaton figyelhetjük meg, és rögzíthetjük a tempót, a ritmust, a hangfekvést, az érzelmi színezetet, és így tovább.

Az eredmény megdöbbentő volt. Az összegyűlt korántsem egyformán „kottázták” le az azonos mondatokat! Jelöléseinket a műszeres — tehát teljesen tárgyilagos (objektív)! — vizsgálat adataival vetették össze. (Reméljük, a nagyon érdekes és tanulságos kísérlet eredményeit hamarosan közlésezzük.) E helyen pusztán egy adatot! A hangszalagon rögzített szövegben a „hogy” kötőszó után volt szünet. A hallgatók 40%-a a feladatlapra a „hogy” elé, 30%-a a „hogy” után jelölte be, 30%-a pedig nem is vette észre a szünetet.

Összel a *Beszélni nehéz* c. rádióműsor közönségtalálkozóján, „fordított” kísérlet tanúi lehetünk. A találkozó rendezői szöveget osztottak ki, időt hagytak arra, hogy ki-ki belátása, érzése szerint lássa el hangsúly-, szünet- és kapcsolójelekkel. Az így előkészített szöveget néhányan magánra olvasták, majd visszahallgatták. Akkor derült ki, hogy többnyire nem sikerült saját jelölésüknek megfelelően (hibátlanul) felolvasniuk a szöveget.

Ezek a példák is élesen bizonyítják, hogy nemcsak beszélni, hanem felolvasni is nehéz; és beszédünket hűségesen lekottázni, szöveget kotta szerint felolvasni talán még nehezebb!

Mivel a *Beszélni nehéz* műsor az elhangzó szövegek bírálatát írásos („lekottázott”) formában kéri hallgatóitól, és ezen írás alapján mérlegeli, nem lehet közömbös, mennyire megbízható a jelölésünk. *Műszerek segítségével* teljesen tárgyilagos („hibátlan”) kotta készíthető minden elhangzó szövegről. Nevezük az ilyen vizsgálat eredményét — az egyszerűség kedvéért — *objektív hallásnak*. Amint a felsorolt példák bizonyítják, ettől sok esetben eltér az egyének, az egyes emberek hallása. Nevezük ezt *szubjektív hallásnak*. Ez kétféle lehet. *Saját* — elhangzó vagy csupán elhangzás előtt megtervezett — *beszédünk hallása, a belső hallás*. *Mások beszédét* vagy *magunk és mások szavainak hangfelvételét* pedig *külső hallással* fogjuk fel. (Engedtesse meg itt ez az önkényes megnevezéseket használó durva megkülönböztetés.)

A szubjektív hallásformák (belső és külső hallás) értékükben és megbízhatóságukban is különbözhetnek. Ehhez járul még az is, hogy példamondataink magnó, rádió, s esetleg újabb magnetofon közvetítésével jutnak a hallgatókhoz. A többszöri torzulás elkerülhetetlen. Az így többé-kevésbé megváltozott hangzásnak objektív hallása sem lehet teljesen azonos azzal, amit a szerkesztők korábban — szubjektív hallásuk alapján — kiválasztottak. Az így „megválasztott” hangsorozat ismét módosul az új befogadók (hallgatók) szubjektív hallása következtében.

De hátra van még a kottázás is! Igaz, van már egy kezdetleges — a versenyzők körében nagyjából ismert — egyszerűen használható jelrendszereünk („kottánk”); de e rendszernek hallás szerinti használatát is tanulnunk kell, s nem mindenkinek egyforma a kottázókészsége! Az eredmény csak szubjektív lehet. Ezért nem találunk a szerkesztők és bírálók „tökéletes, hibátlan”, teljesen megegyező eredményeket a megfajtások vizsgálatakor. „Teljes megfelelés” azért előfordulhat, de minden bizonnyal nagy lesz ebben a véletlen szerepe!

Újra, meg újra elhangzik a kérdés, hogy ne kiszakított mondatokat elemezzünk, mert a szövegösszefüggés ismerete nélkül hamis lehet az értelmezésük. Sokan úgy hiszik, hogy a rádióban közölt megfajta az egyetlen megfelelő és hibátlan változat, az ettől eltérő megoldás csak hibás lehet és elítélendő. Bizony, többször kellene jelezni, hogy a példamondat milyen szöveggörnyezetből származik; valahogy olyan módon, mint azt *Kurdi Péter* tette az *Édes Anyanyelvünk I. számában*, a *Hogyan lehet és hogyan helyes?* című cikkében. Mindez megoldható a jelenben sugárzott 12 perces adás idején belül is!

Sámbokrétty Péter

Pontozó

Elérkezett Pontozó címmel meghirdetett rejtvénymegfejtési versenyünk első év végi zárszámadásának ideje. Olvasóink láthatólag örömmel vettek részt pályázatunkon; több mint hatszázan küldték be többé-kevésbé rendszeresen megfejtéseiket. A feladatok között — eláruljuk: szándékosan! — jócskán akadtak nehezek, fogósak is, így azután a mezőny eléggé széthúzódott. Minden dicséret megilleti tehát azokat, akik az élcsoportban végeztek! Tizenketten küldtek be minden feladatra kifogástalan megoldást, megszerezvén ezzel a maximálisan elérhető 348 pontot. Az 1979. évi versenysorozat győztesei a következők: Balázs Gergely, Kecskemét (6000); Danka Margit, Kecskemét (6000); Fekete Edit, Miskolc (3526); Holczer József, Kecskemét (6000); Kovácsy Tibor, Dombóvár (7200). Majoros Margit, Miskolc (3533); Miskolczi Margit, Budapest (1107); Molnárné Kulcsár Márta, Budapest (1027); Pfeiler Melinda, Budapest (1203); dr. Szabó Gyuláné, Debrecen (4027); Tapodi Katalin, Kecskemét (6000); Zimányi Árpád, Miskolc (3525).

Az élcsoport további tagjai: 346 ponttal: Fazekas Eszter, Budapest (1095); Farkas Péter, Nagykovács (2750); László József, Hódmezővásárhely (6800); Tantestületi Rejtvényfejtő Kollektíva, Szeged (6701); 344 ponttal: Csillik Mihály, Szeged (6721); Sebők János, Dunakeszi (2120); Szabó Bendegúz, Budapest (1141); Uzoni László, Budapest (1118); 342 ponttal: Görgényi Mihályné, Veszprém (8200); 341 ponttal: Kiss Valér, Dunaújváros (2400).

A telitalálatot elért tizenkét megfajtozott 5—5 új, az el-

múlt 1-2 évben megjelent nyelvművelő könyvet nyert. A bajnoki címért járó könyvek a következők: Deme László: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség; Kosza János: Nyelvünk fűszeres számai; O. Nagy Gábor: Mi fán terem?; Szilágyi Ferenc: A magyar szó költészete; Wacha Imre: Beszéljessünk a beszédéről! A 340 pont feletti eredményt elért további tíz megfajtozott jutalma a Hivatalos nyelvünk kézikönyve (szerk. Grétsy László) és a Nyelvünk világa (szerk. Kovalovszky Miklós) című kötet. Gratulálunk!

1980-ra újból meghirdetjük megfejtési versenyünket. Mindenki tiszta lappal indul. Továbbra is minden alkalommal kisorsolunk tíz könyvet az egy-egy számunkban közölt rejtvényeket helyesen megfejtők között, s a jövő év elején ismét zárszámadást tartunk. (Az 1980. évi 1. számban közzétett rejtvények megoldását, mivel a beküldési határidő még nem járt le, legközelebb adjuk meg.)

A Pontozó új feladatai:

1. Névelős játék. Ha egy szót véletlenül összeírunk az előtte álló névelővel — írógépén dolgozva előfordul ilyesmi —, megeshet, hogy új értelmes szó alakul ki. Például: a karó — akaró, az úr — azúr, egy ház — egyház. Játékunk erre épül. A következő meghatározásoknak csupa olyan szó felel meg, amely egy eléje írt a-val (ha úgy tetszik: névelővel) egy újabb főnevet ad. Kérdésünk: melyek a keresett szavak, és hogyan hangzanak névelővel együtt? (Megfejtése szópáronként 1, összesen 10 pont.)

A) Ez lebeg a futó szeme előtt, amikor a rajtkőhöz áll

B) Kis nyaraló

C) Kacat

D) Olvasás közben gyakori mozdulat

E) Farágó bogár

F) Seben képződik

G) Egykor divatos délutáni társas összejövetel

H) Jól hasadó ásványfajta

I) Íróeszköz

J) Ázsiai szarvasmarhafélé

2. Helynév, megduplázva. Melyik az a magyar helység, amelynek neve kétszer egymás mellé írva egy újabb magyar helynevet ad? (Megfejtése 8 pont.)

3. Mit csinál? Vannak olyan keresztnévünk, amelyek egyetlen hangjuk megváltoztatásával azt is elárulják a nyelvi játékosnak, hogy az illető név viselője mit csinál. Például *Lehel lehel, Károly károg, Erna írta stb.* Olvasóinknak felsorolunk tizenöt további nevet. Kérdésünk: melyikük mit csinál? Természetesen ezeknek a neveknek is csak egy-egy betűjét szabad megváltoztatni. (Megfejtése nevenként 1, összesen 15 pont.)

Adél, Alíz, Bálint, Előd, Emil, Erik, Gusztáv, Johanna, László, Lóránt, Paszkál, Teréz, Ulrik, Vazul, Vendel.

4. Egy komoly, két tréfás! Hat szót idézünk fel, mind-egyiket három meghatározás segítségével. A meghatározások közül az első mindig komoly, szabatos, a másik kettő ellenben tréfás, játékos. Úgy gondoljuk azonban, hogy a szójátékos pótmeghatározások sem fölöslegesek; segítségükkel csatlakozhatunk rá lehet találni a keresett szavakra! (Megfejtése szavanként 3, összesen 18 pont.)

A) Adó, amelyet a jobbagy valaha a háza után fizetett

Levegő szennyezéséért fizetett bírság

B) Az összeg, amelyet az Állami Biztosító a tűzkárosultnak fizet

B) Görög mitológiai óriás Félelmetes erejű, mániákus fojtogató

Orr-, fül-, gégeszakorvos

C) Semmiféle

Jelentéktelen nőszemély

Tiltó rendelkezés nőtlen albérlő részére

D) Szűrőszűrő alkatrész Iszákos főnök

Vonzó koponya

E) Szimatol

Nyomozó Illatszergyári meős

F) Talajtorna-gyakorlat

Kidőlt szőlőkaró Ágyban heverő patrónus

5. Nyelvőrmester kalandja.

A felrobbant kazán súlyos anyagi kárt okozott. Ki követte el a mulasztást? Nyelvőrmester, aki a nyomozást vezette, átnézte a vállalat belső iratait, s köztük erre az utasításra bukkant: „Az osztályon Kovácsnak össze kell állítani a kazán megjavítására vonatkozó tervet. Aláírás: Igazgató.” Az iratok tanúsága szerint a terv nem készült el, a javítást nem végezték el, s ez okozta a kazán robbanását.

Ki hibázott? Kit terhel a felelősség? Nyelvőrmester már tudta. Már diktálta is: A mulasztást követte el, mert

Kit nevezett meg? Miért? (Megfejtése 8 pont.)

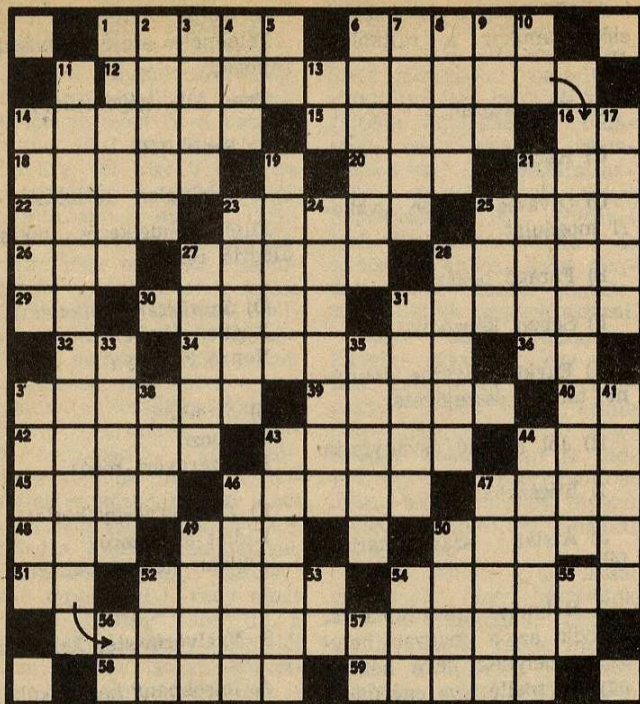
6. Déry Tibor a nyelvről.

Sokan nem tudják, hogy Déry Tibor nemcsak jeles író, hanem nagy hatású nyelvművelő is volt. A 6 nyelvünkről szóló vallomását rejtettük el keresztrejtvényünk fő soraiban. (Megfejtése 25 pont.)

A megoldásokat a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1980. július 31-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

E számunk rejtvényeinek szerzői:

Borbély Károly (6.), Grétsy László (3.), Koltói Ádám (5.), Komár Ferenc (2.), Kun Erzsébet (1.), Vágyi Imre (4.).

Déry Tibor vallomása

Korunk egyik kiváló írójának, Déry Tibornak (1894–1977) szavait idézzük a beküldendő vízszintes 12. és függőleges 11. számú sorban.

VÍZSZINTES: 1. Két felület összesimul. 6. Világhírű gépészmérnök (Kálmán, 1869–1931). 12. Déry Tibor vallomásának első része. 14. India egyik tagállama. 15. Otthon. 16. Kiejtett betű. 18. Piacér az antik görög városokban. 20. Nem nyúl szívű. 21. Hoffmann személyneveinek rövidítése. 22. Virágzó indián birodalom volt. 23. Zeneszerző, hegedűművész (Béla, 1820–1882). 25. Ablaküveg rögzítésére való gurma. 26. Lehelyez. 27. Sodor. 28. Itt kutatott Kőrösi Csoma Sándor. 29. Móg ikerszava. 30. Társaságomban. 31. Magyar Afrika-utazó és felfedező volt. 32. Az ittrium és a hidrogén vegyjele. 34. Viszonylagos, idegen eredetű szóval. 36. Oda nézz! 37. Francia köztársasági elnök a századfordulón. 39. Nobel-díjas indiai fizikus. 40. Nemzetközi, rövid. 42. Szemes takarmány. 43. Déligyümölcs. 44. Testileg bántalmazza. 45. Ritka férfinév. 46. Zsivkov, bolgár államférfi személyneve. 47. Vág egy karéj kenyeret. 48. Régebbi vállalati forma rövidítése. 49. Az ízeltlábúak egyik testrésze. 50. Éles a ..., mint a sasé! (Szólás). 51. A. Ö. 52. Távolkeleti főváros. 54. Neves koreográfus, táncpedagógus (Valéria, 1879–1978). 58. Erkölcstan. 59. Helyhatározó.

FÜGGŐLEGES: 1. Különleges, 42 lapos kártyajáték. 2. A keserű anyagok gyógyszerészeti neve. 3. Tetőfedő lemez. 4. Török katonai rang volt. 5. A diszpróziom vegyjele. 6. Remarque eredeti neve. 7. Vasmacska, horgony. 8. „Két...” (Kafka Margit regénye). 9. ... Moines; Iowa állam fővárosa. 10. Gazdasági épület. 11. Déry Tibor vallomásának második, befejező része. 13. Kar, cím, vég és még sok más szó előszava lehet. 14. Afrikai főváros. 17. Puntilla úr szolgálja Bertolt Brecht egyik színművében. 19. Megnézi, hogy érett-e a dinnye. 21. Kossuth-díjas filmoperatőr (István, 1902–1958). 23. „...népe” (Móricz Zsigmond szerkesztette lap volt). 24. Nem tud lépést tartani az élemezőnnyel. 25. ... Blas (Lesage műve). 27. Kaukázusi folyó. 28. Híres békéscsabai nyomdász-család volt. 31. Nyersbőr kikészítését végző iparos. 33. Enyhe lefolyású torokbetegség. 35. Tudományágak. 37. Múlt századi élclap szerkesztője (Gusztáv). 38. Nem jobb! 41. Titokban kitekint. 43. Talajművelő eszköz. 44. Szóban továbbított közlés, hír. 46. Kesernyés üdítőital márkája. 47. I. István király egyházi jelzője. 49. Mongóliai vadló. 50. Csiszolt felületű. 52. Több mint bizalom. 53. Római 99-es. 54. Mario... Monaco (operaénekes). 55. Fordított kicsinyítő képző. 56. Ellentétes kötőszó. 57. Súlyarány, rövid.

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Kárpáti Marianna okleveles vegyész — 1082 Budapest, Horváth Mihály tér 5. — a Magyar Nemzet 1979. nov. 16-i számában találta a következő szövegű apróhirdetést:

„Házilag készülő — gyermekek helyreállításához szükséges — segédeszközök készítésére, annak megtanulására 18–24 év közötti érettségizetteket felvessz felsooktatási intézmény.”

Levelezőnk szeretné, ha segítségünkkel kiderülne, milyenek azok a házilag elkészíthető segédeszközök, amelyeket gyermekek helyreállításához fel lehet használni. — Mi úgy gondoljuk, hogy bizonyára beteg gyermekek egészségének helyreállítására valók a házilag elkészíthető segédeszközök, nem pedig gyermekek helyreállítására. De többet mi sem tudunk kihámozni ebből a zavaros szövegből.

Tóth Sándor — 1056 Budapest, Belgrád rakpart 11. — a Rádió- és Televízióújságban ezt a műsorcímet látta: „Disputa: ismét arról, hogy mi a nemzedék? (1979. nov. 22.)

Így fogalmazva maga a disputa, illetve tárgya kérdésjeleződik meg, nem pedig a nemzedék fogalma — jegyzi meg a műsor cím fogalmazásával és írásjelével kapcsolatosan a levélíró.

Igaza van! Nagyon kell ügyelni arra, hogy az összetett — főképpen az alárendelt összetett — mondatok mondatzáró írásjelét helyesen válasszuk meg. Ha a főmondat kijelentő, a mondat végére pontot kell tennünk; akkor is, ha a mellékmondat kérdést fejez ki.

Szabó Gizella, Tamási András és Vincze Gábor, a Than Károly Vegyipari Szakközépiskola II. a) osztályos tanulói — 1032 Budapest, Lajos u. 1–3. — „helyesírási körutazást” tettek iskolájuk környékén. „Utazásuk eredményét” mondják el ők maguk!

„A következő helyesírási hibákat vettük észre a kirakatok feliratain:

A Szent István körúton, a Duna Áruház és a Jászai Mari tér közötti szakaszon

	hibásan:	helyesen:
Az Édességbolt kirakatában:	Boltvezető	Boltvezető
A Mérték utáni szabóság kirakatában:	svejci	svájci
Az egyik kapu alatti butik kirakatában:	flanél	flanell
Egy másik kirakatban:	őv	öv
A szemben levő oldalon:	szin	szín
Egy másik butikban:	overál	overall
	gyapju	gyapjú

A legsúlyosabb hiba a éktelenkedik: »Ételárainkat Budai Ételbár kirakatában

• • • 10 %-al csökkentjük. A százalék szóhoz a -val toldalék hasonulásos, azaz -kal alakban járul: *százalékkal*; ha a százalék matematikai jelét használjuk, akkor is csak -kal alakban írhatjuk a toldalékot a százalékjel után, így: *%-kal* (mint például: *km-rel*, *9-cel* stb.).

Az egyik ház kapuja alatt (szintén a Mártírok útján) egy cipésmester így biztatja vevőit: ...cipőjét *tisztítja, rövidre szabja*... Nyilván nem tudja, hogy az -it képző i-je mindig hosszú, a középfok jele pedig magánhangzó után -bb akkor is, ha a kiejtésben röviden hangzik.

A kukoricaszegen idején a Flórián Áruházban így kínálták, árulták a kukoricát: „*Főt kukorica kapható! Pedig tudniuk kellett volna, hogy a múlt idejű melléknévi igenév képzője ebben a szóban -tt.*”

Kedves Gyerekek! Köszönjük az ötletet, köszönjük — sajnos elszomorítóan gazdag — hibagyűjteményeket és kedves, okos leveleteket. Minden sorotok arról tanúskodik, hogy jól ismeritek, s értitek nyelvünk használatának, írásának szabályait, szeretitek „édes anyanyelvünket”. További munkátokhoz is „éberszemmel, füllel” való nyelvőrködéshez sok türelmet, jó kedvet és nem lankadó erőt kívánunk!

Kancsár János — 6500 Baja, Vasút sor 17. — a Petőfi Népe 1980. jan. 12-i számából oltotta ki a következő mondatot:

„Eladó kétrendbeli családi ház Miklóstelepen, 800 négyszögöl területtel.”

Levelezőnk nem tudja, hogy mit akart a hirdető a kétrendbeli családi ház szerkezettel kifejezni. — Mi sem tudjuk! A számnévhez kapcsolódó rendbeli jogi szakszó, azt jelenti: 'valahány alkalommal elkövetett'. Például: *kétrendbeli lopás*, azaz: két alkalommal elkövetett lopás. Nyilvánvaló, hogy a kétrendbeli és a

családi ház kifejezés nagyon nem illik egymáshoz. De ezt a hirdetést felvevőknek is illett volna tudnia. Vagy esetleg annak, aki a lapot nyomdára előkészíti. Az ilyen típusú zavaros mondatokat a kifejezendő tartalomnak megfelelően át kellene fogalmazni, mi legalábbis így gondoljuk. Vagy talán senkinek sem tartozik a feladatai közé, hogy a lapokban megjelenő hirdetéseket megnézze abból a szempontból, hogy van-e valami értelmük vagy nincs?

A Népszabadság 1980. febr. 12-i számában olvashattuk a hírt, hogy a IX. kerületi Aszód úti lakótelepen egy régi helyiségből napközi otthont alakítottak ki öregek számára. Az erről szóló cikk szövegével nincs semmi baj, mégis sokan kivágták a cikket és elküld-

ték címünkre. A rövid cikkecske címe ugyanis a következő:

„Új öregek napközi otthona”.

Milyenek is lehetnek az „új öregek”? Éppen most kezdenek öregedni, ellentétben a „régii öregekkel”, azokkal, akik már régóta öregek? Vagy pedig csak azok tölthetik a napközi otthonban idejüket, akik eddig nem voltak „napközisek”, és így újaknak számítanak? — kérdezi B. Szabó Lászlóné (6000 Kecskemét, Baross u. 15.)

Persze levélírónk is tudja, hogy olyan új napközi otthonról van szó, amely öregek számára létesült. Akkor miért nem fogalmazta így a címet az újságíró: *Új napközi otthon öregek számára*, vagy pedig: *Öregek új napközi otthona*? Ezt kérdezi Bodár Sándorné — 6600 Szentes, Rákóczi u. 100. — és Somoskéry Ernő — 9200 Mosonmagyaróvár, Bartók Béla u. 15. — is. Véleményünk szerint is egyértelműbb lett volna a levelezőnk által ajánlott megoldások valamelyike.

T. Urbán Ilona

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

Több, mint hasonlítás

A *mint* előtti vesszőről a helyesírási szabályzat a következőket írja: Ha a *mint* szócska hasonlítást vezet be, eléje vesszőt teszünk: *Szeme, mint az acél, a szikrát úgy hányja; Úgy trónolt ott a tükresz trónon, mint az egekben az isten; Fehér lett, mint a fal.* — Ha azonban a *mint* állapotot vagy minőséget jelölő szó vagy szókapcsolat előtt áll, nem teszünk eléje vesszőt: *Bátyámat mint tanút hallgatták ki; Petőfi mint ember nem hazudtolta meg a költőt; Kossuth korában mint meg nem alkuvó újságíró harcolt a magyar nép jogaiért.* (352. pont)

A szabály világos, alkalmazása mégsem könnyű. Nemcsak azért, mert olykor gondolkodni kell azon, hogy a *mint* állapotot, minőséget jelöl-e, vagy hasonlítást vezet be; akár hasonlító határozói alárendelt mondatot, akár hasonlító jelentésárnyalatú más mellékmondatot, akár egyszerű hasonlító határozót, például: *A dolog simábban ment, mint ahogy elképzelték; Olyan a felelet, mint amilyen a kérdés; Az a kesztyű jobb, mint ez.*

Nehézséget jelenthet az is, hogy a *mint*-tel bevezetett egység elé nemcsak akkor teszünk vesszőt, ha hasonlítást tartalmaz. Két idevágó típust is említhetünk.

Az egyik az, amikor a mondatba szerkezetileg szervesen illeszkedő és *mint*-tel bevezetett részben a beszélő valamiféle személyes állásfoglalását, megjegyzését fejezi ki; például: *Tamásék elköltözése egyébként, mint említettem, ... simán, fölös érzelmi aláfestés nélkül ment végbe* (Déry: *Kedves bopeer...*); *Iré, mint kiderült, éppúgy nem tudta a jelszót* (Szabó Magda: *Katalin utca*); *A műszer rendkívül pontos, mint arról bárki meggyőződhet* (közny.).

Ugyancsak nem hasonlítást fejez ki — s ez a másik típus — a *mint* kötőszós értelmezőszzerű határozó sem, például: *A Magyar Tudományos Akadémia, mint a magyar tudomány legfőbb művelője és őre, a legilletékesebb arra ...* (A magyar helyesírás szabályai 1938); *Bátyámat, mint tanút, előbb hívták be* (közny.). Az ilyen szünettel ejtett, közbevetésszerű, okhatározói mellékmondattá alakítható részeket (mivel a magyar tudomány legfőbb művelője és őre; mivel tanú volt) szintén vesszővel választjuk el a mondat többi részétől.

Bizonyos esetekben azonban fordított a helyzet. Többször a látszólag hasonlítást kifejező alakulatokban sem használunk vesszőt, például: *Ez több mint szemtelenség* (közny.); ... *a mi szemünkben ez több mint neveltséges* (Népszava); *Több mint egy esztendő töltött az Ó utcai albertben Zselényinél* (Kertész Ákos: *Makra*). A *mint* ugyanis ilyenkor valójában nem hasonlítást fejez ki, hanem (a majdnem ellentétéként) a szerkezet tartalmának fokozására szolgál. A helyesírási szabályzat előszavának első mondatában sincs vessző a *mint* előtt: *Több mint százhusz éve annak, hogy ...* Helyesen van így, mert a *több mint százhusz* szerkezetben a *több mint* fokhatározója a *százhusz* mennyiségjelzőnek, nem pedig hasonlításra szolgál. — Természetesen az *Ez több, mint kettő* mondatban más a helyzet. Itt a *mint kettő* valóban hasonlítást fejez ki, tehát szükséges a vessző használata. Az ilyen típusú szerkezetek helyes elemzése: *több, mint kettő* = *kettőnél* (hasonlító határozó) *több*.

Keszler Borbála

VIGYÁZAT! NEM KÉRDŐ MONDAT!

„A kérdést úgy teszem fel, hogy mi az, ami változott?” — Egyik napilapunkban olvastam ezt a mondatot, és remélem, nemcsak nekem szűrt szemet a hiba, a mondatvégi kérdőjel.

Az írásjelek szerepe ket-
tős. Egyrészt a mondatokat tagolják, másrészt az a feladatuk, hogy a betűkkel ki nem fejezhető beszédbeli sajátosságokra, azaz a hang-
lejtésre és a beszédszünetek-
re utalnak.

Visszatérve példamonda-
tunkhoz, az a kérdés, hogy mikor kell kérdőjellel zárni a mondatot. Az elvi válasz nyilvánvaló: a kérdő értel-
mű mondatok végére kell kérdőjelet tenni.

Ha a mondat egyszerű, a döntés könnyű, hiszen nem vitás a kérdő jellege az ilyen mondatoknak: *Hány óra? Elmész? Ugye szeretsz? Vajon hová lett a ceruzám? Meg tudod-e csinálni? Ké-
járt itt?* — Az összetett mondatokat záró írásjelek meghatározása már egy ki-
csit bonyolultabb.

Mint ismeretes, kétfajta összetett mondat van: mel-
lérendelt és alárendelt. — Mellérendelt mondatok ese-
tében akkor van a mondat végén kérdőjel, ha mind-
egyik tagmondat kérdő,
vagy ha az utolsó helyen ál-

ló az: *Él-e, hal-e? Ugysem jön már, miért várjunk rá tovább?*

Az alárendelt összetett mondatot záró írásjelre nézve azonban nem érvé-
nyes a fentebbi szabály (va-
gyis hogy az utolsó tagmon-
dat tartalmához kell igazod-
nunk), hanem az eljárás a következő: „Az alárendelt összetett mondatok végére olyan írásjelet kell tenni, amilyent a főmondat kíván: *Szeretném tudni, mi a baja.* (A főmondat kijelentő.)

Mondd meg neki, holnap várom! (A főmondat felszó-
lító.) *Nem felejtet el, ami-
re megkértelek?*” (Helyes-
írásunk 110. pont; hasonló-
képpen: A magyar helyes-
írás szabályai 337. pont.) — Mivel az elsőnek felhozott esetben a főmondat *(A kér-
dést úgy teszem fel)* kijelen-
tő értelmű, hiába kérdő je-
lentésű az utána következő mellékmondat *(hogy mi az)*, a mondat legvégére pontot kell tenni. Hasonlóképpen ezeknek is pont a záró írás-
jele: *Nem tudja, hova uta-
zott a barátja; Meg kellene írni neki, mikor érkezünk; Vajon meg lehet ezt tanul-
ni, kérde e kis cikk írója.*

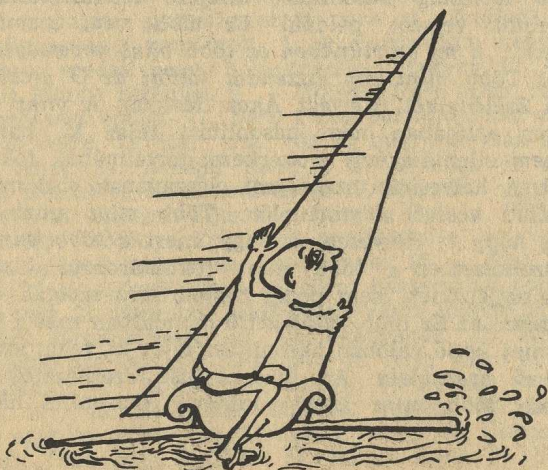
Ha egy kicsivel több figyelmet fordítunk a mondat egészére, igen.

Novolny Júlia

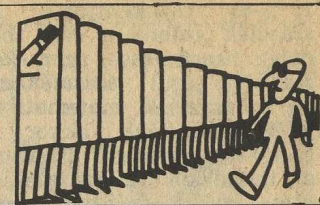
HELYREIGAZÍTÁS:

Olvasóink szíves elnézését kérjük, mert az előző számunkban, technikai okokból, a Nyelvi játékok ro-
vatcím helyett a Szaknyelvi berkekben cím jelent meg.
Ez utóbbi tehát kétszer.

A SZÉLLOVAS

SZEMLE

Magyar Szinonimaszótár

AKADÉMIAI KIADÓ, 1978.

Két szerző munkája e könyv: O. Nagy Gáboré, az örökhatározó (akinek kezéből a halál ragadta ki a tollat) és Ruzsiczky Éváé, az örök-
séget továbbépítő és bete-
tőző utódé.

12 500, ábécérendbe állí-
tott címszó igazít el benne egy-egy szó rokonértelmű megfelelőiről (közhasználatú idegen szóval: szinonimái-
ról). Vegyünk mindjárt egy példát! Ha a *forgolódik* igé-
vel kifejezett cselekvést va-
laki úgy kívánja kifejezni, hogy a szorgoskodás is ben-
ne foglaltassék, akkor ráta-
lálhat a *sürgölődik* igére. Ha izegve-mozogva teszi ezt valaki, akkor *fészkelődik*; ha nyugtalanul, esetleg tes-
tét is dobálva, akkor *hany-
kolódik*; ha bizonyos körök-
ben végzi a mozgást, akkor *forog, mozog*; ügyesen *visel-
kedhet*; s ha úgy viselke-
dik, hogy valakinek a von-
zalmát is megnyerje, őt „ke-
rülgetve” *udvarol* neki.

Látható, hogy a szótár úgy vezet bennünket a szóvá-
lasztásnak sokszor nem könnyű útján, hogy felki-
nálna a helyzetnek a szó-
vegösszefüggésnek a szán-
dékának a pontosságnak je-
gjobban megfelelő szót vagy kifejezést. Hogyan?

Elsősorban a szinonimák elrendezésével. A címszóhoz közelebb állókat előbb köz-
li, a többiek hátrább sor-
olja föl. A szinonimasor-
kon belül kisebb-nagyobb, egymással szorosabb kapcsola-
tban álló szócsoportokat egybefogva közöl a szótár, ezeket viszont más csoportoktól elválasztja. Így pél-
dával a *hideg* címszóban vé-
kony függőleges vonal jelzi a különbséget a *fagyos, hű-
vös, zord, fűtetlen* csoport és a *frigid, barátságtalan* csoport közt.

A stiláris érték szempont-
jából jó példa a *megver* ige szócikke. A népies stílusra jellemző a *meglaznakol*, *tréfás a megken*, *argó ízű a megbunyóz*, *megruházt*, *biz-
almas a megrak*, *elagyabu-
gylál*, *elpáhol*.

A szövegnek nemcsak a stílusbeli jellege dönt a vá-
lasztásban, hanem — első-
sorban — a tartalma. Hogy pl. milyen jelzöt szemelünk ki egy rossz út minősítésére, az attól függ, melyik tulaj-
donságát vesszük észre vagy akarjuk megnevezni. Vá-
laszthatjuk az általánosabb jelentőségű *döcögős* (bizal-
masabban a *zötyögős*) mel-
léknevet, de a *hepehupás*-t is, ha az út egyenetlen, gid-
res-gödrös voltára akarunk utalni. — A nagy tapasztala-
latú, biztos ítéletű embert *bölcs*-nek tartjuk, a megfontol-
talan, szenvedélyességtől mentesen megnyilatkozó *higgadt*-nak, a tényeknek megfelelő, elfogulatlan véle-
ményt *tárgyilagos*-nak. Mindegyik megnevezés a ro-
kon tulajdonságnak egy-egy sajátos vonását jelöli.

A szavak vonzatait, sőt a szavakkal előforduló kifeje-
zéseket, szólásokat is közli a szótár. Megtaláljuk pl. a *nagy* címszó alatt a *nagyot mond*, *nagyra becsül*, *nagy-
ra van*, *nagyra tart*, *nagy-
ra tör* kapcsolatokat.

Ha a szótár a címszón túlra akarja utalni az olva-
sót, egy nyilacskával hívja fel a figyelmünket más cím-
szó alá sorolt rokon értel-
mű szókra. Elindulunk pl. az *egyesít* címszóból, s rö-
gön utána találjuk az elté-
rítő nyilat az *összevon* ige előtt. Nézzük meg hát az *összevon* címszót! Azonnal az *összehúzt* felé mutat egy nyíl, ott pedig — néhány szinonimia után — a nyíl az *összeráncol*-hoz vezet. Tanulságos „sétákat” tehe-
tünk tehát a szótárban e nyilak mentén! Ezért fon-
tos, hogy tudjuk: ha vala-
mit nem találunk meg cím-
szóként, keressük a Szómu-
tatóban, amely felsorolja a címszókban belül levő összes szinonimát.

Érdemes fölfedező útra indulni a szótárban, mert hasznos *időtöltés*-nek, *kedv-
telés*-nek, sőt *szórakozás*-nak is bizonyul.

Szende Aladár

Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből

AKADÉMIAI KIADÓ, 1979.

E kötet első, ígéretes gyűmölse az alig egy évtizedes múltira visszatekintő regionális köznyelvi kutatásoknak, amelyek megváltozott társadalmi viszonyaink következményeként szinte elkerülhetetlen szükségessé váltak. Nőttek ki a hazai nyelvjárás-kutatás talajából. Alig néhány hónappal ezelőtt Imre Samu, a szóban forgó kötet szerkesztője, lapunk olvasóival is megismertette a *regionális köznyelv és a regionális köznyelviség* fogalmát: „A beszélt nyelvváltozatoknak a köznyelv és a klasszikus nyelvjárások között elhelyezhető típusait nevezzük regionális (táji) köznyelvnek.”

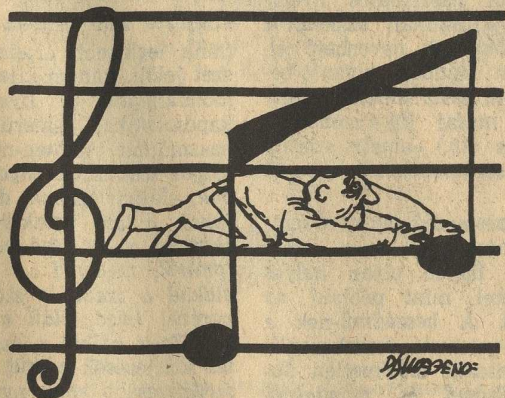
Amennyire könnyen és gyorsan nyilvánvalóvá vált azonban a Magyar Nyelvjárások Atlaszában kiváló dialektológusokból álló gyűjtő gárdája számára, hogy a falvak lakosságának nyitottabb élete nyelvüket-beszédüket s következőképpen nyelvjárásaink hagyományos rendszertől sem hagyhatja érintetlenül, annyira nehéz megtalálni azokat a módszereket, amelyeknek felhasználásával a regionális köznyelvek sajátosságai valóban egzakt módon feltárhatók. A most megjelent kötet tanulmányai jól mutatják: hányféle nyelvi, szociológiai, pszichikai szempontot kell egyeztetni ahhoz, hogy az összegyűjtött anyag jól feldolgozható legyen, és reális eredményekkel szolgáljon.

A kutatásoknak ebben a kísérleti, útkereső szakaszában szerencsésnek mondható, hogy a kívánt célt mindegyik tanulmány más-más oldalról

közelíti meg, s így mind az eredmények, mind a nehézségek a maguk differenciált voltában jelennek meg. A két első, szélesebb elméleti és módszertani alapvetésű, de ugyanakkor konkrét gyűjtési és feldolgozási tapasztalatokról is számot adó tanulmányt (G. Varga Györgyi és Balogh Lajos tollából) szinte kiegészítik és illusztrálják a számos részletkérdésre is kiterő beszámolók (Posgay Il-dikóé a pápai, Zilahi Lajosé az orosházi, Horváthné Bernáth Rózsáé a győri regionális köznyelvről). A sorrendben utolsó pedig — főként hangtani és a szókészletre vonatkozó vizsgálatait folytán — még külön is tanulságos. Szerzője, Szabó József ugyanis a köznyelvnek a nagykönyvi nyelvjárás mondatszerkezeteibe való behatolását próbálja megragadni. A hat tanulmány olvastán kezd kialakulni az olvasóban a kép: körülbelül milyen természetűek azok a nyelvjárás-jelenségek, amelyek a regionális köznyelvet beszélők nyelvében leginkább megmaradnak; ez határozottan arra mutat, hogy a regionális köznyelviség kutatói módszertani tekintetben már jelentős mértékben előrehaladtak.

Ez a kötet azonban — úgy gondolom — nemcsak a nyelvudományi kutatómunka szempontjából fontos. Hasznos és élvezetes olvasmány lehet mindazok számára, akiket nyelvünk mai állapota — már csak társadalmi vetülete miatt is — közelebbről érdekel.

B. Lőrinczy Éva

ZENESZATORNA

Hivatalos felszólítás

A minap a levélszekrénybe nézve rögtön elfogott a lelkiismeretfurdalás: a kerületi könyvtár felszólító lapját láttam odabent. Mint máskor sem, most sem vittem időre vissza a kölcsönvett könyveket. Kivettem a lapot, s csak megszokásból a lépcsőn fölfelé elolvastam a ráírt szöveget. A szokványos rideg mondatok helyett azonban meglepetésemre a következőket olvastam:

Kedves Olvasónk!

Sajnálattal tapasztaltuk, hogy még mindig nem érkeztek vissza az Ön által kölcsönzött könyvek, pedig a kölcsönzési határidő lejárt.

Kérjük a könyvek visszahozását, és várjuk az Ön rendszeres látogatását.

Könyvtárunk nyitva: ettől-eddig...

Hiszen ez egy udvarias kérés! — kiáltottam fel magamban. Végre egy hivatalos levél, amely nem hivatkozik személytelenül paragrafusokra, szabályokra, hanem emberi hangon, lélekkel (és tartalmához illően némi csipkelődő humorral) közli *ugyanazt!* Lám, így is lehet hivatalosan felszólítani.

A kérés valóban ellenállhatatlan volt: még aznap visszavittem a könyveket.

T. N. G.

Szende Tamás: A szó válsága

GONDOLAT, 1979.

A szónak a régi időkben mágikus ereje volt. A varázslók, jósok, tántosok, próféták tevékenységében igen lényeges szerepe volt: ráolvasással, vagyis bizonyos szavak mormolásával gyógyítottak, gonosz szellemeket űztek. A finnek nemzeti eposzában, a Kalevalában a hősök varázselekkel győzik le ellenfeleiket. A Biblia szerint az Ige megvilágít minden embert. Bizonyos célra egyesülő embercsoportok jelszót választottak, hogy tettekre lelkesítse őket.

A könyv szerzője nem csekély feladatot vállalt. Meg akarja mutatni — és ez tagadhatatlanul sikerül is neki —, hogy a szavak hogyan vesztették el napjainkban nemcsak bűvös erejüket, hanem színüket, tartalmukat, értelmüket is. Példák sorával szemlélteti, hogyan változtak a valamikor nagy hatású szavak frázisokká, a jelszavak meddő szóvirágokká. Egyre gyakrabban tapasztaljuk, hogy a hallott, olvasott mondatok nem egyebek üres hangzáránál.

S ez éppen abban a korban történik, amikor mind több embernek nyílik lehetősége és van szüksége arra, hogy

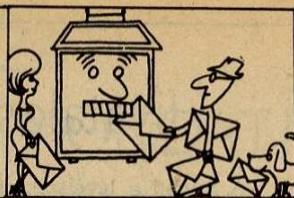
kiseb-nagyobb nyilvánosság-hoz szóljon, hogy kifejtse gondolatait, elképzeléseit a közéletben, a különféle sajtótermékekben, a rádióban és a televízióban.

Mi lehet ennek az oka? Erre világít rá Szende Tamás a könyvnek talán legérdekesebb fejezetében, amely a kommunikációs kapcsolat zavarait tárgyalja. E zavaroknak több előidézője lehet, például az igazságnak vagy az igazság egy részének elhallgatása, a közlés megcsonkítása, a helyzeti befolyásoltság, a hazugság és legfőképpen a szöözön. Különösen az utóbbi hat zavarólag, mert az előbbieket így vagy úgy még korrigálhatjuk. Ettől azonban, mivel ráadásul még drága időnket is elrabolja, és türelmünket a végsőkéig próbára teszi, mielőbb menekülni, szabadulni igyekszünk.

Egy másik érdekes fejezetben — „A kommunikációs folyamat zavarai” — a kétértelműség, a félreértés, az általánosítás, a mindenki által ismert, de üres közhelyek és a szűk körben használt szakzsargon negatívumairól olvashatunk.

Szepes Gyula

POSTALÁDA

Sziki Károly — 1088 Budapest, Vas utca 2/c — helyteleníti a Csendes Don magyar fordításában a *Piripócs* kifejezést.

Levélírónk bíráló megjegyzésével nem értünk egyet. Nem okvetlenül rossz a fordításban ez a kifejezés. Hiszen a műfordítás célja — amellet, hogy a mű tartalmát, lényegét, formáját minél pontosabban tolmácsolja — az, hogy szemléletes legyen, s az illető nép gondolatvilágába, nyelvébe beilleszkedjék.

A *Piripócs* névalak tökéletesen kifejezi az olyan távoli, félreeső, eldugott zugot, isten háta mögötti területet, amilyen a regényben is szerepel.

A *Piripócs* címszó egyébként Hadrovics—Gáldi Magyar—oros szótárában is megtalálható (Bp., 1952.). Érdekességgéppen megjegyezzük még, hogy a *Piripócsra* megy kifejezésnek valóságos alapja is van. Mint erről a Magyarországi Helységnevtára tanúskodik, *Piripócs* a paksi járáshoz tartozó, Dunaföldvártól 4 km-re levő, 1962-ben egyetlen lakóházból álló, valóban eldugott terület. Sőt Mezőfalva mellett egy 23 lakóházból álló *Piripócs*telep nevű helység is létezett 1962-ben.

Heltainé Nagy Erzsébet

Horváth Jenő — 6724 Szedged — azt írja levelében, hogy 1980. febr. 10-én a *szimfonikus* szót ismét ebben a formában látta a televízió képernyőjén: *szimfonikus*. Úgy látszik, a televíziósok nem tudják, hogy közhasználatú *szimfónia* szavunk többi magánhangzójának időtartama a származékokban rövidre változik — fejt ki véleményét levélírónk. Vagy én tudom rosszul? — kérdezi.

Kedves Levelezőnk! Megállapítása nagyon is helytálló. A többi magánhangzó időtartamának változtatása nemcsak a magyar szavak egy részére jellemző — pl. *bíz*ik: *bíz*nak, *bíz*ás, *bíz*ó, de: *biz*akodik, *biz*tat, *biz*tonság; *dű*l: *dű*lnék, *dű*lés, *dű*lő, de: *dű*lékeny, *dű*lled, *dű*lleszt;

*szű*r: *szű*rjanak, *szű*rás, *szű*rős, de: *szur*kál, *szur*ony; stb. —, hanem idegen szavaink nagy részében is érvényesül a többi időtartam-változtatás. Főképpen a szintén idegen eredetű *-ikus*, *-ista*, *-ítás*, *-izál*, *-izmus* képzők előtt rövidül meg a magánhangzó, például: *vandál*: *vandalizmus*; *periféria*: *periferikus*; *mítosz*: *mitikus*, *mitológia*; *aktív*: *aktivizál*, *aktivista*; *irónia*: *ironikus*, *ironizál*; *szimbólum*: *szimbolista*, *szimbolizmus*, *szimbolizál*; *strukturúra*: *strukturális*, *strukturális*; stb. A *szimfónia* is az időtartam-változó szavak csoportjába tartozik, ezért a *szimfonikus* hosszú ó-s ejtése és írása kiejtési és helyesírási hiba. Reméljük, a *szimfonikus* típusú szavak helyes írásmódjára a tévések is figyelmet fognak szentelni legközelebb.

Takács Lajosné

Hegedűs Györgyné — 1063 Budapest, Bokányi D. u. 32. — azt kérdezi, vajon lehet-e hinni minden esetben a helyesírási szabályzatnak. Ő ezután bizony kétkedéssel forgatja a szabályzatot, mert legutóbb is, amikor kérdésére választ keresett, csalódnia kellett. Biztosan tudja ugyanis, hogy Szinyei Merse Pál családnevét egy *ny*-vel kell írni, a szabályzatban mégis a *Sziny-nyei* elválasztott forma szerepel.

Szinyei Merse Pál valóban egy *ny*-nyel írta a nevét. Szinyei Gerzson tanár és író ugyancsak. Szinyei Merse Jenő volt miniszter szintén. Ezeknek a vezetékneveknek a helyes elválasztása természetesen *Szi-nyei*. A helyesírási szabályzatban valóban a *Sziny-nyei* forma szerepel (10. kiadás, 62. oldal), de nem hibásan, nem tévesen, hanem szintén a magyar elválasztás szabályainak megfelelően. Ez a forma a *Szinnyei* névnek az elválasztását példázza. A szabályzat szerkesztői — némi szakmai elfogultsággal — a jeles nyelvésznek, Szinnyei Józsefnek a nevét említették az elválasztás példái között. Ezt pedig valóban *Szinnyei*-

nek kell írni és *Sziny-nyei* formában kell elvlasztani.

Heltainé Nagy Erzsébet

Thuróczy László — 1397 Budapest — arról a tapasztalatáról írt, hogy a hivatalos szövegekben, de más jellegű írásokban is, a hivatali meghatározást, minőséget, beosztást stb. jelölő kifejezések elől egyre gyakrabban elmarad a határozott névelő. Nem kellene vajon ezt a gyakorlatot szabállyal is szentesíteni? — kérdezi.

Valóban nagyon elharapódzott az a jelenség, hogy alanyi szerepben a mondat élén álló, többnyire rangot, beosztást, hivatali minőséget megjelölő kifejezések mellől hiányzik a határozott névelő. Például: „*Szerző* kifejté véleményét...”, „*Szerző* főlek megegyeztek...”, „*Beruházó* szerződésben köteles...” stb. Annak ellenére, hogy egyre gyakrabban találkozunk ilyen alakokkal, nemcsak hogy szabállyal nem szentesíthetjük, hanem a Hivatalos nyelvünk kézikönyve szerint „a leghatározottabban küzdenünk kell ellene, mert szegényíti nyelvünket azáltal, hogy elmosza a névelőtlen és a határozott névelős főnév (vagy főnévi értékű más szó) közötti lényeges funkcióbeli különbséget” (117). A levelében idézett példák tehát így helyesek: „A mintaraktárvezető...”, „A szakosztályvezető...” stb.

Felde Györgyi

Bárász Ágota ipari tanuló — 7625 Pécs, Szöllő u. 1. — furcsállja és értelmetlennek tartja a *beszédmű* összetételt. *Mondatmű*, *szó* mű kifejezésünk sincs, mire való hát a *beszédmű*? Szerinte fölösleges ez a kifejezés.

A *beszédmű* összetétel újabban használatos nyelvtani, stilisztikai szakszónk. *Beszédmű*-nek nevezhető általában minden olyan beszédbeli, azaz élőszóval előadott műfaj (pl. szónoklat, előadás stb.), amely szerkezet szempontjából kerek egész.

Képzésmódját tekintve semmi kifogásunk sem lehet ellene. Éppen olyan helyes összetétel, mint például az *írásmű*. A *beszédmű*-nek a *szó* mű-vel való összehasonlítása viszont értelmetlen dolog. *Szó* mű és *mondat* mű szavunk azért nincs, mert nincs rájuk semmi szükség.

Esetleg lehetne *élőszó* mű (‘élőszóban előadott alkotás, mű’), de ennél azért sokkal jobb a *beszédmű*.

T. U. I.

Dr. Borostyánkői Béla — 6060 Tiszakécske, Bajcsy-Zsilinszky u. 10. — nem ért egyet a *születik*, *származik* igék gyakori átvitt értelmű használatával, a *szót ejt* kifejezést pedig határozottan helyteleníti.

Beszédünk színesebbé tételé, mondanivalónk árnyaltabb kifejtése érdekében gyakran fordulunk képszerű kifejezésekhez. Ilyenkor az egyes szavakat, szókapcsolatokat nem eredeti, konkrét jelentésükben kell felfognunk, hanem átvitt értelemben. Ezért nem értünk egyet az említett kifejezéseket érintő kifogásaival.

A *születik* szó nemcsak élőlények — és főleg nem kizárólag emberek — világra jöttét jelentheti, hanem átvitt értelemben, a kissé választékosabb nyelvhasználatban azt is, hogy valami létrejön, keletkezik. Például: Az egyenlőség eszméje a francia forradalomban *született*; Az üzemben hasznos újítások *születtek*; Adyt idézve: „Csak akkor *születtek* nagy dolgok, Ha bátrak voltak, akik mertek”. Stb.

Ugyanez a helyzet a *származik* igével is. Ez a szó is több jelentésben használatos, így ebben is: ‘valamely körülménynek, előzménynek okozataként, következményeként létrejön, keletkezik valami’. Például: Ebből sok bonyodalom, kellemetlenség *származott*; Anyagi előnye *származik* valamiből; stb.

A *szót ejt* szókapcsolatot nyelvünk teljes jogú tagjának tekintjük. Maga a *szó* kifejezés sem csupán beszédünk legkisebb értelmes részét jelöli, hanem kijelentést, mondanivalót is. Ilyen szókapcsolatokat ismerünk és használunk lépten-nyomon: *súlyos szavak*, *szárnyaló szavak*, *elejtett szavak*, *dől* vagy *folyik* a *szó* *valakiből*, *belszorul* a *szó*, *szó esik* *valamiről*, *megered* a *szava*, *elakad* a *szava*, a *szó* *fegyverével küzd*, *eláll* a *szava* stb. Ezek nélkül a szemléletes kifejezések nélkül sokkal szegényesebb lenne nyelvünk.

Felde Györgyi

Oda kell figyelni!

Ha iskolába járó gyermekünk otthon nem boldogul a házi feladattal, a meg-tanulandó leckével, igen gyakran így fogalmazzuk meg az eset tanulságát: *Oda kell figyelni!* Vagyis azt köt-jük gyermekünk lelkére, hogy az iskolában, az órán ne az előző vasárnapi ki-ránduláson, ne is az aznap délutáni futballmérkőzésen járjon az esze, hanem a ta-nár szavait, magyarázatát figyelje teljes odaadással.

Napjainkban családi kör-ben, a szülők és gyermekeik között folyó beszélgetésben ritkábban hangzik el ez a mondat. Annál gyakoribb munkahelyi beszámolóknál, vitáknál, hozzászólásokban, hangos riportokban, vize-tők nyilatkozataiban, sőt újabban föl-föltűnik a szó-noki beszédekben is.

Nem volna érdemes szót vesztegetni rá, ha igazolni tudnánk a használatát, vagyis azt, hogy szerepe van, hogy valamilyen intelem, erkölcsi tanulság, jó tanács fogalmazódik meg benne. Az állattenyésztésben dolgozókat a kisebb-nagyob kár, el-hullás bekövetkezésekor int-hetnénk így: „*Oda kell fi-gyelni!*” — hogy az eset meg ne ismétlődjen. Az ipari üzemekben a megengedett-nél nagyobb selejtet látva ugyancsak kellő okkal han-gozhat el a vezető szájából: *Oda kell figyelni!*

A közéleti beszédekben azonban nem ilyen értelmű ez a mondat. Aki már el-gondolkozott rajta, tanúsít-hatja, hogy ha e kifejezés-nek van tartalma, akkor nem az intelem, jó tanács,

erkölcsi tanulság, hanem pusztán figyelemfölvívás — mégpedig nem a rosszra, a hibásra, a helytelenre, ha-nem a jóra, a követendőre, a példamutatóra. Ha például egy üzemrész jó ötlettel áll elő, ha egy szocialista bri-gád meg is valósítja az ép-kézláb ötletet, ha valame-lyik tsz kiemelkedő termés-eredményekkel lepi meg megyéjét vagy az egész or-szágot, akkor föltétlenül el-hangzik a szónoki felszólí-tás: Elvtársak, oda kell fi-gyelni!

Eddig mindössze szerep-csere ment végbe, szaknyel-ven szólva: funkcióváltás történt. Ezzel azonban ko-

rántsem ért véget e bűvös mondat pályafutása, mond-hatnám tündöklése. A divat ugyanis, amely a nyelvben, a nyelvhasználatban is sza-kadatlanul munkál, szárnya-ra kapta, s az ötletszegény, a beszédműveltség alacson-nyabb szintjén álló szóno-kok derűre-borúra mondják, elsütögetik, abban a hitben, hogy általa elevenebb, szív-hez szólóbb, hatásosabb lesz a felszólalás, a szónoki be-széd.

Hovatovább már a máso-dik szerepét is elvesztette. A gyakori használat követ-keztében ugyanis a hallga-tóknak már nemcsak a rit-ka, nagy jelentőségű, „fal-

rengető” dolgokra kell oda-figyelni, hanem úgyszólván mindenre. Mivel ez képte-lenség, maga a nyelvi meg-fogalmazás is formális, amit nem kell komolyan venni. Csak amolyan közhely, be-széd-töltelék.

Ezt a szerepvesztést, ki-üresedést, formálissá válást igazolja, hogy önállósult, el-vesztette kapcsolatát nyelvi környezetével. Egymás után többször is halljuk: *Oda kell figyelni!* — *Érdemes oda-figyelni!* — de az már rend-szerint homályban marad, hogy mire kell, illetve hogy mire érdemes odafigyelni, pedig az igekötőként hasz-nált *oda* éppen ezt igéri, ezt készíti elő.

Ezek után nem csodál-kozhatunk azon, ha egy hí-radásnak, írásos riportnak ez a címe: „A konzervgyárban odafigyelnek”.

Rónai Béla

Gubanc

Mit fejez ki a *gubanc* szó? Értelmező kéziszótárunk sze-rint: összekuszálódott vagy összetapadt szálak csomója.

De a köznyelv nemcsak így használja szavunkat, sőt egy-re kevésbé él vele ebben az értelemben. Mert az összeku-szálódás, a *gubancosság* nem-csak szálak és csomók jel-lemzője lehet, hanem helyze-téké, jelenségeké is. A *gu-banc* egyre inkább egy el-vont fogalom megjelölőjévé válik. Nem rugaszkodik el eredeti jelentésétől, csupán áttevődik egy másik síkra, ahol már nemcsak kézzel-fogható tárgyakat jellemez-hetünk vele. Átvitt értelmű

használatát mindenekelőtt a fiatalok nyelvében lelhető föl, de lassan tért hódít már mindenféle korú és művelt-ségű ember beszédében is. Ha valaki nem akarja bonyo-lult, zűrös ügyeit elbeszélni, csak utalni rájuk, akkor a *Mi újság?* kérdésre ennyit mond: *gubanc*. Arra, aki föl-sűl, hebeg-habog, azt mond-ják: „Bejött a *gubanc*.” A fiatal, ha nem engedik el há-zibulira, nem magyarázkodik, hanem így szól a haverok-hoz: „Otthon *gubanc* van.” Amikor főnökünk ordít, odasúgjuk a kollégáknak: „Már megint *gubanc* van.”

Az irodalmi nyelv szintén él a szó átvitt jelentésével: kinyomozni sem lehetne, hogy a szépirodalmi művek-ben jelentkezett-e előbb, vagy a köznyelvben. A köl-csönhatás állandóan megvan, így nem könnyű egy viszony-lag új nyelvi jelenségnek az eredetét megtalálni. Én ma-gam a szépirodalom felé haj-lok, amikor szavunk átvitt értelmű használatának a for-rását kutatom.

A *gubanc* főnév újszerű értelmében teljesen beépült nyelvünkbe. Értelmező kézi-szótárunk új kiadása talán majd erre a jelentésére is utalni fog, s példamondatot is idéz rá.

De mi a helyzet az igei származékokkal? Az említett szótár a *gubancol* ige ritka használatának minősíti, s így definiálja: „*Gubancossá tesz*”. A *gubancolódik* ige jelentéseit pedig a követke-

zőképpen adja meg: „1. Gu-bancossá válik. 2. Kuszán keveredik, egymásba fonó-dik”. Ez utóbbi jelentésben szintén ritkán használatnak mondja a szótár. S ez való-ban így is van.

De ha a főnév általános használatává lett, akkor az ige miért nem? Noha érde-kes paradoxon, hogy míg a főnévi alak a szótár szerint nem hordoz jelentésváltozást, addig a belőle képzett ige-nek kialakult a módosult je-lentése is. Ugyanis a „kuszán keveredik, egymásba fonó-dik” értelmezés olyan tág, hogy sok mindenre utalha-tunk vele. Ki ne hallott vol-na például szerelmesek egy-másba fonódásáról, összegu-bancolódásáról? Benkő Attila „...és másoknak szeretettel” című versében ezzel a meg-szokott képpel — a különben ritka használatú igealakkkal — jelenít meg egy eseményt: „Már nem *gubancolódunk* össze soha. Örökre kiosontál a hajnali kapun...”

Mindent összevetve: örömmel üdvözölhetjük az effajta jelentésváltozást. Olyan kor-ban, amikor annyi idegen szó lopódzik be nyelvünkbe, jó érzés az, hogy nem ilyenek-kel tesszük változatossá be-szédünket hanem egy han-gulatos szót töltünk meg új tartalommal. Nem az argó surran be a hátsó ajtón, ha-nem árnyalt, találó, jó hang-zású kifejezéssel élünk.

B. Sebestyén Ilona

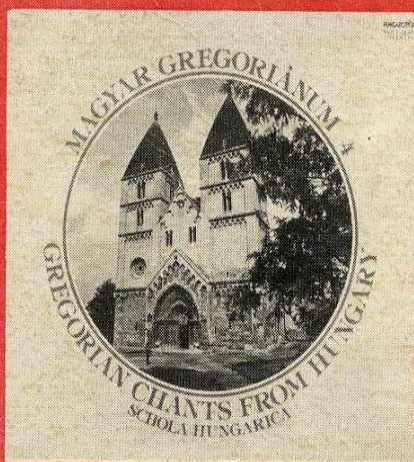
— MÁR MEGINT GUBANC VAN OTTHON... —

A Hungaroton hanglemezejánlata

Bakfark Bálint
Összes lantművei – 5
Előadja:
Benkő Dániel lanton

SLPX 11988
Ára: 70,— Ft

Magyar Gregoriánium – 4
Húsvét
Gregorián és több szólamú énekek a magyar középkorból
Schola Hungarica

Vezényel:
Dobszay László és Szendrei Janka

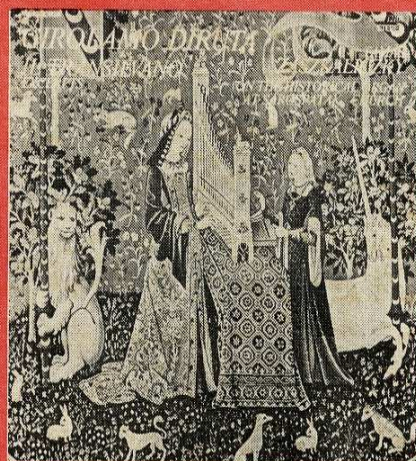
SLPX 12050
Ára: 70,— Ft

Girolamo Diruta
Il Transilvano – részletek
A Magyar Tudományos Akadémia kézirat-tárának példányai alapján közreadta:

Barlay Ö. Szabolcs
Zászkaliczky Tamás

Előadja:
Zászkaliczky Tamás
a sárospataki műemlék templom
orgonáján

SLPX 12108
Ára: 70,— Ft

Régi magyar táncok
Feldolgozta és előadja:
Farkas Gyöngyi – cimbalom

SLPX 11989
Ára: 70,— Ft

